

Barlay Ö. Szabolcs

„Az Isten itt állt a hátam mögött...” – József Attila

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

VILÁGNÉZETI FIGYELŐ

9

Barlay Ö. Szabolcs

**„AZ ISTEN ITT ÁLLT A
HÁTAM MÖGÖTT...”
– JÓZSEF ATTILA**

A Prohászka Baráti Kör Kiadványa
Székesfehérvár
2011

Impresszum

Barlay Ö. Szabolcs

„Az Isten itt állt a hátam mögött...” – József Attila

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című kézirat elektronikus változata. Az elektronikus változat a szerző engedélyével készült. A könyvet lelkipásztori célokra a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szabályai szerint lehet használni. Minden más jog a szerzőé.

A versidézetek forrása:

József Attila összes versei, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1975

Az Isten itt állt a hátam mögött... című vers forrása: *József Attila összes verse és versfordítása*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980

Tartalomjegyzék

Impresszum.....	2
Tartalomjegyzék.....	3
Bevezetés.....	6
Személyisége.....	6
Alkata.....	9
Életmódja.....	9
Szerelmei.....	13
Vágó Márta.....	13
Szántó Judit.....	14
József Attila „Istene”.....	16
Negatív istenképe.....	16
Pozitív istenképe.....	18
József Attila utolsó éve és halála.....	22
Függelék.....	33
Kövek.....	33
Tél.....	34
József Attila (hidd el...)	35
József Attila.....	35
A Dunánál.....	36
Egy költőre.....	37
Kései sirató.....	38
Bevezető.....	38
Ars poetica.....	39
[Csak az olvassa...]	39
Nemzett József Áron.....	40
Levegőt!.....	41
Kész a leltár.....	42
Iszonyat.....	43
Mama.....	44
Tiszta szívvel.....	45
A bűn.....	45
Születésnapomra.....	46
Klárisok.....	47
Végül.....	47
Útrakészség.....	48
Nekem mindegy.....	49
Keserű nekifohászkodás.....	49
A kutya.....	50
Keresek valakit.....	51
Kiáltunk Istenhez.....	52
Lázadó Krisztus.....	53
Tovább én nem bírom.....	54
Bukj föl az árból.....	55
Kiáltozás.....	55
Lázadó szentek.....	56
Betlehemi királyok.....	57

Isten (Hogyha golyóznak...)	58
Istenem	58
Isten (Én az istenem...)	59
Prédikáció	60
Imádság megfáradtaknak	61
Isten (Láttam, Uram...)	62
Óda	62
Flóra (1–5)	65
Flóra (I–II)	68
Reggeli fény	68
[Én, ki emberként...]	69
Tudod, hogy nincs bocsánat	70
[Le vagyok győzve...]	71
[Talán eltűnök hirtelen...]	71
[Karóval jöttél...]	72
[Drága barátaim...]	72
[Ime, hát megelétem hazámat...]	73
Az Isten itt állt a hátam mögött	74
A Függelék versei betűrendben	
A bűn	45
A Dunánál	36
A kutya	50
Ars poetica	39
Az Isten itt állt a hátam mögött	74
Betlehemi királyok	57
Bevezető	38
Bukj föl az árból	55
[Csak az olvassa...]	39
[Drága barátaim...]	72
Egy költőre	37
[Én, ki emberként...]	69
Flóra (1–5)	65
Flóra (I–II)	68
Imádság megfáradtaknak	61
[Ime, hát megelétem hazámat...]	73
Isten (Hogyha golyóznak)	58
Isten (Én az istenem...)	59
Isten (Láttam, Uram...)	62
Istenem	58
Iszonyat	43
József Attila (hidd el...)	35
József Attila	35
[Karóval jöttél...]	72
Keresek valakit	51
Kései sirató	38
Keserű nekifoházkodás	49
Kész a leltár	42
Kiáltozás	55
Kiáltunk Istenhez	52

Klárisok.....	47
Kövek.....	33
Lázadó Krisztus	53
Lázadó szentek.....	56
[Le vagyok győzve...]	71
Levegőt!	41
Mama	44
Nekem mindegy.....	49
Nemzett József Áron.....	40
Óda.....	62
Prédikáció	60
Reggeli fény.....	68
Születésnapomra	46
[Talán eltűnök hirtelen...].....	71
Tél	34
Tiszta szívvel	45
Tovább én nem bírom	54
Tudod, hogy nincs bocsánat.....	70
Útrakészség	48
Végül.....	47

Bevezetés

Vannak személyiségek, témák, melyek nem múlnak el nyomtalanul az ember életében. Az irodalomtörténészre is érvényes ez a megállapítás. Jelen esetben ez tetten érhető József Attila és az én viszonylatomban is. Évtizedek óta minduntalan vissza-visszanyúlok a József Attila szindrómához. Nemcsak azért, mert nem tudok betelni vele, hanem mert a róla szóló irodalom, tanulmányok, cikkek, visszaemlékezések nemhogy csökkennének, hanem egyre bővülnek. Az utóbbi években – úgy érzem – megtaláltam az ő ars poeticája titkának kulcsát. Olyan verssel kezdem tanulmányomat, mely a legjobban tükrözi ennek a metafizikumot kereső, tisztaság után vágyakozó embernek lényegét.

Személyisége

1924. januárjában, vagyis költészete hajnalán már tetten érhető József Attila személyiségének megdöbbentő nagysága, méltósága, célra törő akarata. A vers címe: *Kövek*.¹ Méghozzá a legközönségesebb kövek, melyek az útszéli hevernek, melyeket mindenki tapos, tovább rúg, vagyis élettelen tárgyak, melyeket ő mégis testvéreinek tekint. Asszociációi már ekkor univerzális jellegűek. Jelen esetben is „emberkövek” jutnak eszébe, természetesen elsőként a saját sorsa: „*mozgóbb, nagyobb taposó tapos engem*”.

A költőnek az a vágya, hogy minden útszéli kő (minden emberkő is) egy értelmes épületbe épüljön bele: emeljék fel a földről, egy előre megtervezett épületbe kerüljön bele

*mert most minden s egyetlen értelmünk
az úton heverő kövek fájdalma,
mely porban és piszokban taposódva
templomtorony kupolájába vágyik!*

Ez József Attila! Bármivel, bárkivel találkozik, legyen az por, piszok, kavics, kő, szikla, virág, gyermek, betlehemi Jézus, Mária, boldogságos Kismama, vagy széplányok, szeretők, munkások, kubikusok, szántóvetők, professzorok, Thomas Mannok, Babitsok, Illyések, vagy Flórák... József Attila mindent egy magasabb szintre emel, és kapcsolatba hoz az univerzummal, az egész kozmosszal és az – Istennel.

Nem véletlen, hogy élete végén, lényegében ugyanezt mondja híres verstördékében a *Ne légy szeles* kezdetű verstördékben: „*dolgozni csak pontosan, szépen, / ahogy a csillag megy az égen, / úgy érdemes*. Vagyis kozmikus látása van, és mindenben keresi, és olykor meglátja, megtalálja a rendet (a csillagok menetrendjét), az eszmét, az élet, a dolgok értelmét.

A másik jellemző vonása életének és költészetének a szenvedés, a fájdalom, az állandó panasz, mert ő az árvák árvája Őt soha senki nem emeli föl.

Ennek illusztrálására számtalan versét lehetne idézni. Ezek közül most csak a *Nagyon fáj*, és a *Nem emel föl* című költeményekre utalok.

Nagyon fáj:

Olyan gyerekekhez hasonlítja magát, akinek „*kezében a csörgő csereg / ha magára hagyottan rázza... / Segítsetek!*”

¹ *Kövek* (Függelék, 33. o.)

Egymásután jönnek a képek. Mindegyikből kiáltás hallatszik: segítsetek! Csecsemők, kisfiúk, ártatlanok, hű ebek, viselős nők, férfiak, lovak, bikák, néma halak. Ezeket mind azért sorolja fel, hogy a „*segítsetek*” ordítással váljék: „nagyon fáj”.

A *Kiáltozás*² című versében így könyörög: „*Jaj, szeressetek szilajon, / hessentsétek el nagy bajom!*”

A fájdalom-motívum soha nem hagyja nyugodni, még akkor sem, amikor legszerelmesebb hónapjait éli át. 1937. februárjában ismerte meg Flórát, élete egyetlen, igazi társát, párját. Ennek ellenére és ugyanebben az időben megírja, a *Nem emel föl* című versét.

Nem emel föl:

Ebben a versében Istenhez fohászkodik: „*Fogadj fiadnak, istenem, hogy ne legyek kegyetlen árva*”. Kéri őt, hogy örködjön felette. Bizonyára Flóra kezdeti tartózkodása miatt írja a vers utolsó szakaszában a következő megható kérést:

„*Intsd meg mind, kiket szeretek,
hogy legyenek jobb szívvel hozzám.
Vizsgáld meg az én ügyemet,
mielőtt magam feláldoznám.*”

Ez az utolsó sor („*mielőtt magam feláldoznám*”), kísértetiesen végigvonul egész költészetén az 1937 decemberi öngyilkosságáig.

Erre az önsajnálató lelkiségre jellemző a halála előtt fél évvel írt verse: *Csak az olvassa*.³ Ebben eleve meghúzza a körvonalat, hogy kik olvassák az ő verseit. Itt is a fő szempont a *szeretet*.

[*Csak az olvassa...*]

*Csak az olvassa versemet,
ki ismer engem és szeret,
mivel a semmihez hajóz,
s hogy mi lesz, tudja, mint a jós,*

*mert álmaiban megjelent
emberi formában a csend
s szívében néha elidőz
a tigris meg a szelid őz.*

„A tigris és a szelíd őz” – vagyis a pólusnak és ellenpólusnak – párosítása önmagában elegendő ahhoz, hogy legalább fogalmunk legyen József Attila belső viaskodásairól. Ennek ismerete nélkül nehezen tudjuk megérteni és átélni költészetét.

Lényegét tekintve azt mondhatjuk, hogy soha nem elégitette ki senki szeretete, szerelme. A szeretet utáni vágy kiolthatatlan volt benne, és ezért olyan találó az a verse, amelyben ezt a vágyat egy nagy máglyához hasonlítja, amelynél fölmelegedhetne mindenkinek a szíve. A vers:

² *Kiáltozás* (Függelék, 55. o.)

³ [*Csak az olvassa...*] (Függelék, 39. o.)

*Tél*⁴

*Valami nagy-nagy tüzet kéne rakni,
hogy melegednének az emberek.*

*Ráhányini mindent, ami antik, ócska,
csorbát, töröttet s ami új, meg ép,
gyermekjátékot, – ó, boldog fogócska! –
s rászórni szórva mindent, ami szép.*

*Dalolna forró láng az égig róla
s kezén fogná mindenki földiét.*

*Valami nagy-nagy tüzet kéne rakni,
hisz zuzmarás a város, a berek,
fagyos kamrák kilincsét fől szaggatni
és rakni, adjon sok-sok meleget.*

*Azt a tüzet, ó jaj, meg kéne rakni,
hogy fölengednének az emberek!*

A költöket szeretem verseiken keresztül bemutatni. Találunk erre bőven verseket József Attila esetében is. A *József Attila*⁵ címűben is – melyet 1924-ben írt – el akarja mondani magáról, hogy ki is ő:

„József Attila, hidd el, hogy nagyon szeretlek, ezt még anyámtól örököltem, áldott jó asszony volt, látod, a világra hozott.”

Ezután érdekes axiómák következnek, de mindegyikben József Attila egyénisége villan föl. Például:

„Naponta háromszor megváltják a világot, de nem tudnak gyufát se gyújtani, ha így megy tovább, nem törődöm velük.

Jó volna jegyet szerezni és elutazni Önmagunkhoz, hogy bennetek lakik, az bizonyos...

Akadnak olyanok, akik lovon, autón és repülőgépen is gyalog vannak, én a pacsirták hajnali énekében heverészek, mégis túljutottam a szakadékon.

Igazi lelkünket, akárcsak az ünneplő ruhákat gondosan őrizzük meg, hogy tiszta legyen majd az ünnepekre.”

Van még egy verse, melynek címe szintén *József Attila* (1928-ben született).⁶ Ebben így ír: *„Vidám és jó volt s tán konok, / ha bántották vélt igazában... / A görög-keleti vallásban / nyugalmat nem lelt, csak papot...”*

A másik bemutatkozó vers *A Dunánál*.⁷ A rakodópart alsó kövén ül, és nézi, nézi a folyót, mintha már százezer éve nézné. Elgondolkodik az élet titkán. Látja a múltat és a jelent, és ekkor kezdődik saját életének hullámszakasza: *„Anyám kún volt, az apám félig székely, / félig román, vagy tán egészen az. / Anyám szájából édes volt az étel, / apám szájából szép volt az igaz.”*

Amikor ezeket a sorokat írja, már nem élnek szülei (legalábbis ő így tudta apjáról is). Az elmúlás kegyetlen valósága azonban azonnal feloldódik benne, és jelenné válik:

⁴ *Tél* (Függelék, 34. o.)

⁵ *József Attila (hidd el...)* (Függelék, 35. o.)

⁶ *József Attila* (Függelék, 35. o.)

⁷ *A Dunánál* (Függelék, 36. o.)

„Meggzólítanak, mert ők én vagyok már”. Bámulatos gondolatársítás következik: „mert az őssejtgig vagyok minden ős”. Az ősök, a szülök így válnak benne jelen életté. „*lelkes Eggyé így szaporodom!*”

Íme itt is tetten érhető József Attila kozmikus tér és idő szemlélete. Számára a *legősibb* múlt is jelenné válik, a jelen pedig múlttá. „*A világ vagyok – minden, ami volt, van.../ A honfoglalók győznek velem holtan / s a meghódoltak kínja meggyötör*”. Így érthető, hogy Árpád és Zalán, Werbőczy és Dózsa – török, tatár, tót, román kavarog a szívében. A Duna így válik nagy szimbólummá: „*mult, jelen s jövőndő, / egymást ölelik lágy hullámai*”.

A vers befejezésekor (1936. júniusában vagyunk), még úgy gondolkodik, hogy van küldetése: „*rendezni végre közös dolgainkat, / ez a mi munkánk; és nem is kevés.*”

Alkata

Ami alkatát illeti, Attila születése előtt az édesanya, Borbála, sokat betegeskedett. Ennek oka talán az lehetett, hogy Attila 5,5 kg-mal született („*öt és fél kilónak szüilt anyám, / de elviselte.*” – *Egy költőre*⁸ c. verse). A fiatal költő rengeteget nélkülözött, éhezett, nemcsak táplálékra, de szeretetre, tudásra is. Az átlagosnál alacsonyabb testmagasságú és kisebb testsúlyú fiatalember a fényképek alapján így látható: arca magán viselte édesanyja kun származását, ezért tartotta magát „*Batu khán pesti rokoná*”-nak (*Bevezető*,⁹ 1927)

Lelki állapota: túlérzékenység, neuraszténia, kisebbségi komplexus. Különösen a délelőtti ébredései voltak kritikusak. A családtagok is említik, hogy éjjel nemigen tudott aludni, viszont reggel, délelőtt alig lehetett az ágyból kihúzni. Ő maga írta: „*Ne jöjjetek reggel, éjszaka darabokra hullok, és fél napig tart, amíg összeszedem magam.*”

Életmódja

József Attila egészségesen akart élni, nem úgy, mint a többi költő: „*Mocskolván magukat szegyig, / koholt képekkel és szeszekkel*” (*Ars poetica*,¹⁰ 1937).

Tudatosan vigyázott egészségére. Az ún. öndiagnózis példajaként említhetjük. Táplálkozását sokáig a nyomorúság, a szegénység korlátozta: „*Két naponként csak egyszer ettem / és gyomorhajos lett belőlem.*” (*Végül*¹¹). Egyedüli „vétsége” a dohányzás volt. Naponta 40–50 cigarettát is elszívott. Ezen kívül nagymértékben fogyasztott feketekávét.

Testi betegségei: négyéves korában kapta meg a vörhenyt. A kórházban édesanyja, az éjjel-nappal dolgozó asszony sokáig nem látogatta meg.

Az életében oly sok fájdalmat okozó gyomorhajának fő okozója a hiányos táplálkozás, sőt az éhezés. Czeizel Endre¹² a depressziót is említi gyomorhajának okozójaként. Az erős cigarettázás idült hörghurutot okozott.

*Kész a leltár*¹³ című versében sorsáról úgy nyilatkozik, hogy „helyét megállta”, hiszen a legelső rétegből emelkedett ki. A szociális pokolban az ősöket nemigen lehetett azonosítani.

Apja szappanfőző volt, anyja mosónő. *Nemzett József Áron*¹⁴ című versében ezt írja: „*Nemzett József Áron, / szappanfőző, aki már / a Nagy Óceánon / szagos füveket kaszál. /*

⁸ *Egy költőre* (Függelék, 37. o.)

⁹ *Bevezető* (Függelék, 38. o.)

¹⁰ *Ars poetica* (Függelék, 39. o.)

¹¹ *Végül* (Függelék, 47. o.)

¹² Dr Czeizel Endre: *Aki költő akar lenni, pokolra kell annak menni? – Magyar költő-géniuszok testi és lelki betegségei* (Bp. 2001, kiadó nélkül)

¹³ *Kész a leltár* (Függelék, 42. o.)

¹⁴ *Nemzett József Áron* (Függelék, 40. o.)

Megszült Pócze Borcsa, / kit megettek a fenék, / gyomrát, hasát sorba, / száz láb súroló kefék.”

Édesapja eredeti neve *Josifu Áron*. Később magyarosította nevét József Áronra, Temes megyében született. Innét került 1892-ben Budapestre. Itt ismerte meg 1894-ben *Pócze Borbálát*. Mivel a lány nem akart férjhez menni ahhoz, akit szülei „kijelöltek” számára, sodrófával anyja úgy helybenhagyta, hogy egy szál pendelyben Budapestre szökött szolgálónak. Itt ismerkedtek meg. Áron szerelmével, Borbálával hat évig élt vad házasságban. Ebből a házasságból öt gyermek született. Ketten meghaltak. Ötödikként született Attila 1905. április 11-én.

Apja 1908. júliusában elhagyta családját, és Romániába ment. Ennek oka az apa hűtlensége, szerelmi kalandja, amiről a szegény feleség, Borbála tudomást szerzett. Így három gyermekével egyedül maradt asszony sanyarú sorsra jutott. Mindent megtett gyermekei eltartásáért, mégis a két kisebbet, tehát Atillát is többször lelenche kellett adnia. Ennek versben megmaradt emléke: „*engemet / sokszor nem is tudtam, hogy miért, vertek, / mint apró gyermeket*”. (*Levegőt!*¹⁵)

Sorsára még harminc éves korában is igen rossz szájjal emlékezik. 1935-ben írt versében megemlíti, hogy proletárként született, és nem ilyennek képzelte a világ rendjét. Proletár származása ellenére olyan világban szeretne élni, amelyben az igazság dominál. Nem hitte, hogy olyan világ vár rá, melyben „*könnyebben tenghet, / aki alattomos*”. Úgy nőtt fel, hogy rá kellett ébrednie a megdöbbentő tényre: kis embert nem sokra becsülik, gyanakvóan néznek rá, sőt – és ez jellemző József Attilára – sokszor úgy érezte: figyelik, és kartotékot készítenek róla, melynek adatait bármikor fölhasználhatják ellene. Sorsával dacolva leírja legbensőbb énjének vezérlő elveit:

*Az én vezérem bensőmből vezérel!
Emberek, nem vadak –
elmék vagyunk! Szívünk, míg vágyat érlel,
nem kartoték-adat.
Jöjj el, szabadság! Te szülj nekem rendet,
jó szóval oktasd, játszani is engedd
szép, komoly fiadat!*

(*Iszonyat*¹⁶)

Édesanyja, Borbála 1919. december 26-án rákban meghalt. Attila 14 éves korában szülő nélkül maradt. Az édesanyja halálával kapcsolatban is árnyaltabban tudunk beszélni.

Annak ellenére, hogy a nagyközönség szemében egy csodálatos anyakép rögződött József Attilával kapcsolatban a *Mama*¹⁷ című vers alapján, a valóság az, hogy a mosónő sorsát vállaló anya ritkán látta két kisebbik gyermekét: Etát és Atillát. És hogy mennyire nem volt ideális ez a fiú-anya kapcsolat, mutatja az, hogy a súlyos rákbeteg anyát egy alkalommal (1919?) valamivel úgy fölbosszantotta, hogy az sodrófával egyre erősebben ütötte-verte fiát. Egyesek véleménye szerint talán agyon is verte volna, ha közben nem veszi el eszméletét. Mentők vitték el a már amúgy is súlyos beteg asszonyt. Attila ennek tudta be, hogy anyja meghalt, pedig ekkor már orvosai menthetetlennek minősítették.

A szakirodalom szerint a „Mama” nem más, mint egy konstrukció. Ha jól utánaszámolunk, akkor valóban szembetűnő lehet, hogy József Attila egész életén át visszasírt anyját alig ismerhette. Csecsemő- és gyerekkorában az akkor épp depressziós „Mama” szótlanságával szembesült. A zavaros anyaképre utalnak azok a versek, melyeket

¹⁵ *Levegőt!* (Függelék, 41. o.)

¹⁶ *Iszonyat* (Függelék, 43. o.)

¹⁷ *Mama* (Függelék, 44. o.)

halála előtti években írt. Ezekben már találunk olyan sorokat, melyekben „imádott édesanyját” is kemény kritikával illeti. (Vö. *Kései sirató*,¹⁸ 1935)

Majd jött az öcsödi anyátlan időszak – amikor József Attila fel sem ismerte –, majd következtek a betegségek, a rák. Attila még nincs 15 éves, amikor távollétében temetik el az anyját. Vagyis a „Mama” reális szerepe korántsem lehetett akkora, mint a versben szereplő anya.

Úgy tűnik, hogy ugyanígy foszlik szét József Attila mindegyik szerelme, és alakul át valóságos verssé, költészetté, legyen szó Vágó Mártáról, Szántó Juditról, Gyömrői Editről, de még Kozmutza Flóráról is.

*

Lényegét tekintve nagyon szomorú gyermek- és ifjúkora volt. Árvaságának egyik legmegrendítőbb mondata: „*Nincsen apám, se anyám*” (*Tiszta szívvel*¹⁹ című verse, 1925)

Soha nem bocsátotta meg, hogy apja otthagyta családját.

És volt olyan időszak (Flóra-korszak), amikor különösen sokat foglalkozott a büntudattal, és nem tudta elviselni, hogy nincsen bűne. Ekkor írta *A bűn*²⁰ című versét 1935 augusztusában, melyben az ötödik versszakától kezdve egy elképzelt gyilkosságról beszél:

„*Elmondom: Őltem. Nem tudom,
kit, talán az apám –
elnéztem, amint vére folyt
egy alvadt éjszakán.*”

Nemcsak Attilát, de nővéreit is nagyon megviselte az apa eltűnése. Jolán visszaemlékezésében beszél arról, hogy egyszer házukba becsengetett egy férfi, aki úgy mutatkozott be, mint magánnyomozó. Azt mondta, hogy valaki azzal bízta meg, hogy kutasson József Áron (vagyis a gyermekek apja) feleségének sorsa felől, hogy él-e még? Jolán úgy gondol vissza erre a jelenetre, hogy majdnem biztosra vette: ez a férfi volt valójában az édesapja. Hiszen egy szappanfőző dolgozónak hogyan lehetne annyi pénze, hogy magándetektívet fogadjon?

Ez az apaellenesség egy alkalommal oldódott föl, amikor Flóra szerelmével kapcsolatban a szabadságkeresést fogalmazta meg. A zsenialitásnak ez az áttételes megoldása úgy jött létre, hogy azt érezte: Flórában visszakapta a legnagyobb kincsét, amit eddig hiába keresett: a szabadságot. Az áttétel abban rejlik, hogy édesapja is a szabadság világába vágyódott, Amerikába. „*Csak most értem meg az apámat, / aki a zengő tengeren / nekivágott Amerikának.*” (*[Csak most...]*, 1937) Ezekből a premisszákból jön létre azután a szillogizmus végeredménye: Flóra egyenlő a szabadsággal, ezért apjának is, a szabadság után vágyónak is megbocsátott.

Érthető, hogy a költőben egy óriási szeretet-igény lappangott, olykor őriöngve érezte, hogy kitalált és árva. (Kísértetiesen hasonlít ez *Ady Endre Szeretném, ha szeretnének*, című verse témájához.)

*

¹⁸ *Kései sirató* (Függelék, 38. o.)

¹⁹ *Tiszta szívvel* (Függelék, 45. o.)

²⁰ *A bűn* (Függelék, 45. o.)

Életének egy nagy állomása az volt, amikor érzett magában annyi erőt, öntudatot, hogy legyőzze a proletársors minden rémségét, tovább tanuljon, művelje magát. Lényegében itt tört föl belőle geizirként a zseni.

Így lett egyetemi hallgató a szegedi Tudományegyetem irodalomtörténet fakultásán. Nem sokáig, mert az egyetemi órái mellett kapcsolatban állt különböző személyekkel, közösségekkel, melyeknek szellemisége nem egyezett a Klebersberg Kuno által képviselt, és a szegedi egyetemen különös hangsúlyt kapott keresztény szellemiséggel. Írt és közreadott olyan verseket, melyeknek szélsőséges, sokszor forradalmi hangjára sokan felfigyeltek, többek között saját professzora, Horger Antal, a magyar irodalomtörténet tanára.

Hogy hogyan távolították el az egyetemről, arról külön versben emlékezik meg a történetek után tíz évvel a *Születésnapomra*²¹ című versében. „*Lehettem volna oktató / ...De nem lettem, mert Szegeden / eltanácsolt az egyetem / fura / ura. / Intelme gyorsan, nyersen ért / a „Nincsen apám” vesemért / ...„Ön, amíg szóból értek én, / nem lesz tanár e földtekén”.*

A verset azzal zárja, hogy mégiscsak tanítani fog, de nem egy iskolát, egy osztályt, hanem egy egész országot: „*Én egész népemet fogom / nem középiskolás fokon / tani- / tani!*”

²¹ *Születésnapomra* (Függelék, 46. o.)

Szerelmei

Vágó Márta

Hivatkozom *Vágó Márta József Attila* című könyvére (Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1975.) 1928-ban ismerkedtek meg, és lett belőle életre szóló szerelem. Vágó Márta a kiváló közgazdász, Vágó József leánya.

A költő Márta révén szorosabb kapcsolatba került a polgári radikális és liberális körökkel, többek között Vámbéry Rusztannel. Márta 1927-ben jött haza a heidelbergi egyetemről, ahol a világhírű egzisztencialista, Karl Jasperst hallgatta. Így nőtt József Attilában Mártán keresztül a szociológia iránti érdeklődés. Ugyancsak rajta keresztül ismerkedett meg Bergson intuicionista filozófiájával.

Már házasságukat tervezgették. És hogy Attila álláshoz jusson, Márta bemutatta apjának, aki a Magyar Külkereskedelmi Intézet Rt.-hez kívánta álláshoz juttatni.

1928. szeptemberében Márta hosszabb időre Londonba utazott, hogy a szociális gondozói szakmát kitanulja. Közben szülei így akarták próbára tenni a fiatalokat, Mártát és Attilát házasságkötési szándékuk komolyságát illetően. Közben 1929 végéig sűrű levelezésben állt a két fiatal szerelmes.

A házasságból nem lett semmi, mert a reálisan gondolkodó Márta rádöbbsent Attilának – különben másoktól is említett – tragédiájára, tudniillik, hogy alkalmatlan a folyamatos hivatali munkára. Vagyis képtelen megfelelő körülményeket biztosítani a családi élet számára.

József Attila több verset is írt ezekben az években Mártáról. Az egyik 1928 nyarán készült, *Kláriskok*²² címmel. A másik 1930-ban, *Végül*²³ címmel.

Ebben sajnos tetten érhető. egy jellembeli gyöngesége, tudniillik nem az igazat írja le, hogy (munkaképtelen), hanem „*Egy jómódú leányt szerettem, / osztálya elragadta tőlem.*” Pedig Márta szerelmesen szerette, és komolyan gondolt arra, hogy felesége lesz, és családot alapítanak, tehát nem az „osztályok közötti harc” miatt nem jött létre a házasság.

Vágó Mártával, a jómódú, rendkívül művelt zsidó lánnyal egy életre szóló szerelmi kapcsolatban volt. Kilenc év múlva újra találkozik az elvált asszonnyal, és feleségül is vette volna őt, de ez ekkor sem valósult meg.

Egy érdekes mondatot idézek Vágó Márta József Atilláról szóló könyvéből: „*Mondd, hogy lesz az, ha a feleségem leszel? Akkor is el fogsz jönni a kávéházba, és ott fogsz ülni az asztalnál, míg én a fiúkkal vitatkozom? Jó lesz az neked? Nem volna jobb neked otthon főzni? Mert azt hiszem, neked kell majd főzni. Tudsz? – Megnyugtattam, hogy tudok főzni. Erre megnyugodva, verseit kezdte mondani.*”

A szerelem nála, – mint később Flóránál is – mindig valami elviselhetetlen zaklatást jelentett: partneréről mindent azonnal tudni akart „*Őrületség lenne, ha éppen szerelmedre való hivatkozással akarsz engem bajaidtól megkímélni.*”

1928. október 10-i levelében egész filozófiai okfejtést ír Mártának az idealista metafizikáról, a tiszta erkölcsiségről. Ebben egyik mondata így hangzik: „*...amikor az ember a legmagányosabb pillanataiban édes testvére lesz az abszolútumnak... Édes szerelmem az ember egyszer él az életben és az örökkévalóságban, és ha ezt tudja, akkor könnyen választhat, azaz hogy azonnal rátalál az Ethoszra: mindent úgy tegyen, mintha csak egy élete volna, és pedig nem története, hanem örökkévalósági...*”

²² Kláriskok (Függelék, 47. o.)

²³ Végül (Függelék, 47. o.)

A szerelemről ezt írja: „*A szerelem semmi más, mint a test szörnyű erőfeszítése, hogy ő is oly végtelenül szabad és örökkévaló legyen, mint a szellem. Tehát, hogy szellemmé váljon.*”

Amikor ez a kapcsolat lazult, akkor ezeket írja: „*Hogy óvtam magam testben, lélekben, hogy erős, egészséges és tiszta legyek, jaj, nehogy valami mocskok legyen rajtam és bennem, hiszen én csak olyat szeretetek majd, aki az egész tisztaságot szereti bennem, és annak nagyon-nagyon kell szeretnie.*” (I. m. 182.)

Ez az a korszak, amikor megismeri a nőket. Egyik szerelem a másik után: „*Mennyi lány, és mennyi ajándék! / ...Én soha, soha nem nyugodtam, / Mindig, mindig csak futottam.*” (Útrakészség²⁴)

A Mártához kötődő szerelem is lényegében ilyen lehetett, bár ez hosszabb ideig tartott, mégsem lett belőle házasság.

Szántó Judit

Komolyabb szerelemnek tűnik a Szántó Judithhoz fűződő kapcsolata. Érdekes megállni ennél, mert ezzel kapcsolatban egy tanulmány is elemzi, hogy mi lehetett az oka eme szerelmek sikertelenségének. Alighanem Szántó Judit mutatott rá legmarkánsabban, hogy mi volt számára elviselhetetlen József Attilában: „*Soha asszony bizonytalanabbul nem érezhette magát férfi mellett, mint én.*”

Ki is volt Szántó Judit? Adva van egy asszony, aki hat évig élt Attilával. Ez a kapcsolat olyan volt, amit maga sem tekint szerelemnek. Saját visszaemlékezéséből tudjuk, hogy inkább anyai szeretet, szolidaritás, szánalom, és a nagy költőnek járó ájult tisztelet kavargott benne. Judit eljátszott egy szerepet, mely főként a lakótárs, ágytárs, s az „elvtárs” szinten mozgott. Mondhatni mindent föláldozott Attila kedvéért, még a lányát is, Évát. 1936. március 7-én kiküldi gyermekét Moszkvába, a lány apjához, Szántó Judit előző társához, az emigráns Hidas Antalhoz. (Erről a Hidas Antalról érdemes annyit megjegyezni, hogy Moszkvában megnősült, elvette Kun Béla leányát, annak a Kun Bélának, akit rövidesen kivégeztek. S ennek híre eljutott Budapestre is.)

Szántó Judit több részből álló naplóregénye 1938. január 29-ével kezdődik. „*Meghaltál Attila. Szárszón pihensz-pihensz, és nem fáj semmi már Neked. Egyedül vagyok. Nem megyek haza a Korong utcába, ahol együtt éltem veled...A fejem és a szívem üres.*” Szántó Judit 1936-ban szakította meg a kapcsolatot József Attilával, de ebbe valójába egyikük sem törődött bele.

A helyzet pikantériájához tartozik – ami rossz fényt vet József Attila jellemére –, hogy új, és legnagyobb szerelmének, Flórának, 1937 őszén a Siesta szanatóriumban úgy mutatta be Juditot, mint feleségét. Miközben egyik levelében azt írta Flórának, hogy egyetlenegy nőnek nem ajánlott házasságot.

Vámos Miklós cikkéből tudunk egy olyan részletet, amit eddig sehol nem olvastunk. E szerint Szántó Judit több kötetes naplóregényében beszámol arról, hogy Attila vérrokonságban érezte magát Petőfi Sándorral. Méghozzá olyan alapon, hogy édesanyja, Borbála is Szabadszálláson született²⁵. „*Most ne neved ki, ha azt mondom, hogy Petőfi származékának hiszem magam. Mert gondold el, Szabadszállás, anyám születési helye, és ha jól megnézem testalkatom, homlokom... bajuszom, hát nem vagyok tiszta Petőfi?*” Elgondolkodtató sorok ezek, mert még lelki alkatuk is hasonló.

József Attila sohasem házasodott meg, noha Szántó Judittal hat évig (1930–36) együtt élt.

*

²⁴ *Útrakészség* (Függelék, 48. o.)

²⁵ Petőfi szülei Szabadszálláson laktak 1821-ig, utána költöztek Kiskőrösre.

József Attila szerelmeiről szóló beszámoló végén szeretnék utalni *Mohás Livia* pszichológus tanulmányára, aki lényegében lerántja a leplet a József Attila kultuszról, és megmutatja e szerencsétlen alkat igazi tragédiáját.

Mohás szerint a költő nem tudott megfelelni ama hármas követelménynek, mely az egészséges, tökéletes férfi-nő kapcsolatnak a feltétele:

Biztonság:

Családi élethez szükséges bázis biztosítása. A férfi potenciális ereje, mely testi síkon teszi boldoggá partnerét. A tanulmány minderről részletesen ír József Attilával kapcsolatban.

Jung szerint egy fiatalember akkor válik férfivá, ha – jelképesen szólva – ártalmatlanná tud tenni egy erdei medvét. Ha egy nő akárcsak kézfogásban, szeme villogásában megérzi egy férfiben ezt a biztonságot, akkor képes teljesen átadni önmagát.

Bázisteremtés:

Tudjuk, hogy a nők legtöbbje eleve látni, tudni akarja, hogy szerelme, leendő férje képes-e családot alapítani. Magyarán: van-e állása, a mindennapi élethez szükséges dolgokat elő tudja-e teremteni? (Mennyire igaza volt Vágó Mártának és Szántó Juditnak, hiszen ennek a feltételnek sem tudott eleget tenni.)

Potenciális férfierő:

Mindegyik szerelme vallja, hogy Attila elsősorban az elvesztett édesanyát kereste bennük. Ugyanakkor meg volt sértve, hogy partnerei nem úgy néznek rá, mint egy igazi férfira. Czeizel Endre tanulmányában kitér a költő néhány megjegyzésére, mely szerint ezen a területen saját maga is panaszkodott fogyatékoságaira.

Mohás Livia, mint pszichoanalitikus is rámutat József Attila tragédiájára, és arra, hogy miben keresendő minden női kapcsolatának kudarca. Lényegében alkalmatlan volt igazi, tartós párkapcsolatra. Hisztériás magatartása miatt nem tudta boldoggá tenni szerelmeit. Úgy ahogy azt Szántó Judit írja is: „*Soha asszony bizonytalanabban nem érezhette magát férfi mellett, mint én.*”

József Attila „Istene”

Külön fejezetben kell tárgyalnunk József Attilának sokat vitatott istenélményéről. A szakirodalom eddig két úton haladt.

Az egyik, – különösen a kommunizmus korszakában – igyekezett ezt a kérdést semlegesíteni, és nagyon mostohán értekezett róla.

A másik véglet keresztény oldalról érhető tetten, mert Isten valóban gyakran szerepel költeményeiben. És legalább annyiszor beszél róla pozitíve és megdöbbentő élmény birtokában, mint negatíve, fellázadva ellene, tagadva őt. Igen gyakran még Isten létét sem fogadja el, és bírálja, kritizálja a keresztények istenfogalmát. „*Nekem mindegy: van isten, vagy nincs / S bizonyisten hinnék benne, / De még annyi szabadidőm sincsen.*” Írja ezt a *Nekem mindegy*²⁶ című versében. Valójában sohasem tudta elfogadni az egyház istenfogalmát.

Éppen ezért úgy is mint irodalomtörténész, úgy is, mint teológus, úgy gondolom, akkor teszek helyesen, ha a költészetében lévő anyag birtokában elemzem az ő metafizikai világát, és a saját maga által alkotott „istenét”.

Negatív istenképe

Azt lehet mondani, hogy verseskötetének elejétől kezdve, annak végéig a legváratlanabb pillanatban kijelenti, hogy Isten számára nem létezik.

Már költészetének első korszakában a *Keserű nekifoháskodás*²⁷ című versében 1922 júliusában így ír:

Gyere Úristen, nézd meg itt vagyok –

...

*Azt amit adtál – megvan épen – vedd el!
'sz csak hitegettem magam a Neveddel.*

*Te oly erős vagy – gondolsz egyet, s van,
de nékem kínos a bizonytalan.*

...

*Ne haragudj hát, Isten, nem hiszek,
de nyakamban száz kétséget viszek.*

Ez a vers azért is rendkívül fontos, mert bizonyítékul szolgál arra, hogy állandóan él benne egy óriási Isten utáni szomjúság. Párbeszédet folytatni csak azzal lehet, aki létezik. Ahogy ő fogalmazza: állandóan „*istenhulladékot, / istendarabkákat / keresgél.*” (*A kutya*,²⁸ 1924)

Állandóan foglalkozik vele, és igényli, hogy az Isten is foglalkozzék övele: „*Vagy miért faragtál énbőlőlem Embert, / kit Bölcseséged gyávasággal megvert?! / ...gyere Úristen, nézd – meg itt vagyok.*”

Vagy a legkorábbi versek egyikében (*Keresek valakit*²⁹) azt írja, hogy tele vágyakkal keres Valakit a Végtelenben. Lehetetlen nem észrevenni a nagy V betűkkel írt „Valakit” és

²⁶ *Nekem mindegy* (Függelék, 49. o.)

²⁷ *Keserű nekifoháskodás* (Függelék, 49. o.)

²⁸ *A kutya* (Függelék, 50. o.)

²⁹ *Keresek valakit* (Függelék, 51. o.)

„Végtelenben” szavakban, hogy lelke itt az univerzum, a kozmosz végtelen istenségét keresi. A probléma csak az, hogy ő nem veszi észre a kozmosz istenében a szerető szívű Istent, vagyis a „mi” Istenünket.

*Tele vágyakkal zokog a lelkem,
szerető szívre sohase leltem,
zokog a lelkem.*

*Keresek Valakit s nem tudom, ki az?
A percek robognak, tűnik a Tavasz
S nem tudom, ki az.*

Egyik legriasztóbb versének címe a *Lázadó Krisztus*,³⁰ 1923-ban íródott. Azért lázadt fel Krisztus ellen, mert szerinte a názáreti Jézus most nem itt a földön, hanem a boldog mennyországban él: „*ne maradj vén Kozmosz-palotádba.*” Ennek a Krisztusnak szerinte még szeme sincsen, vagy ha van, nem veszi észre azt a sok borzalmat, ami a földön van. *Bizony mondom, még nincsen is szemed, / most nem látsz. Lennél immár igazságos, / Isten!*

Ugyanez a felelősségrevonás érződik a *Kiáltunk Istenhez*³¹ c. versében:

*Isten!
Kiáltunk hozzád:
Légy a mi érző, meleg bőrünk,
mert megnyúztak bennünket,
a fájdalomtól már semmit se látunk
és hiába, hiába tapogatózunk,
nem érezzük meg a dolgokat,
csak azt, hogy irtózatosan fájnak.*

A blaszfémiát, istenkáromlást súrolja eme mondata: „*S munkámban, Uram, érek annyit, mint te / nagy passziódban*” (*Lázadó Krisztus*). Vagyis egyenrangúvá teszi magát Krisztussal, ahogy ezt majd utolsó verseiben is megteszi.

József Attila istenképének alakulásában mindenképpen fel kell hívnunk a figyelmet, hogy a költő éppen proletársága és sanyarú éve miatt az Istenben a rettentő hatalmat látta. Ez visszhangzik a *Tovább én nem bírom*³² című versében:

*„Istenem, adj két megvakult szemet,
imás ajkat, ki térden emleget,
...
Ő, rettentő isten, nagy vagy, ha vagy*

A félelmetes Isten képe jut felszínre a *Bukj fel az árból*³³ című híres versében is, melyben külön hangsúlyozza, hogy ijessze meg őt az Isten: „*szükségem van a haragodra. / ... Ordíts reám, hogy nem szabad! / Csapj a kezemre mennyköveddel.*”

Bármennyire szomjazik Isten után, a valóság az, hogy: „*Én nem leltem szívemben, sem az égben / s e halott-fényű istentelenségben*” ([*Óh boldog az...*], 1935)

³⁰ *Lázadó Krisztus* (Függelék, 53. o.)

³¹ *Kiáltunk Istenhez* (Függelék, 52. o.)

³² *Tovább én nem bírom* (Függelék, 54. o.)

³³ *Bukj fel az árból* (Függelék, 55. o.)

A *Kiáltozás*³⁴ című versének refrénje: „*félek a büntetéstől*”. Ezzel a három sorral fejezi be versét:

*de én sírok, kiáltozom:
szeress: ne legyek rossz nagyon –
félek a büntetéstől.*”

A *bűn*³⁵ című 1935-ben írt versében – mely korszakot különben a megtérés korszakának nevezik – ezt írja:

*Én istent nem hiszek, s ha van,
ne fáradjon velem;
majd én föloldozom magam;
ki él, segít nekem.*

Sajnos ezen a különben is labilis, és nem az evangéliumot, örömhírt sugárzó, beteg lelkeségen még csak rontott az a pszichoanalitikus gyógykezelés, mely élete utolsó korszakát oly elviselhetetlenné tette. Bár a pszichoanalízis, a freudi mélylélektan végső célja a belső feszültségek feloldása és megoldása, József Attilánál az ellenkezőjét érték el a pszichológusok és az ideggyógyászok, hiszen a költő úgy érezte, hogy beletaposnak a lelkébe. Erről több versében is említést tesz: „*Atyát hívtál elesten, / embert, ha nincsen isten. / S romlott kölkökre leltél / pszichoanalízisben.*” (*Tudod, hogy nincs bocsánat*,³⁶ 1937).

Bár költészetének kezdetén a teremtmény alázata jut felszínre, később épp az ellenkező végletbe csap át: „*Magamban bíztam eleitől fogva*” írja 1936-ban. (*Kész a leltár*³⁷)

Összefoglalva mindazt, amit eddig József Attila istenélményének *negatív* oldaláról írtam, azt kell mondanunk, hogy a *Lázadó szentek*³⁸ című versében találjuk meg kételkedésének lényegét: „*Mennország kulcsát én a földre ejtem: / Vén szívemet is a földre ejtem.*”

Tehát egy földhöz ragadt, elégedetlen, Istennel perben álló, de a létét mégis elfogadó, vergődő ember megnyilatkozásai vonulnak végig ezeken a verseken.

Pozitív istenképe

A legszebb Istenes versek két kategóriába sorolhatók. Az egyikbe tartozik a népies jellegű karácsonyi verse a *Betlehemi királyok*³⁹.

Mintha a népszokásoknál ismert házról-házra járás egyik versét hallanánk. Fialatok „megjátsszák” a három királyok drámáját, Menyhért, Gáspár és Boldizsár. Odalépnek a jászolhoz, és mindegyik elmondja a maga mondókáját. „*Gyalog jöttünk, mert siettünk / ... Nem vagyunk mi vén papok / ... hoztunk aranyat hat marékkal, / tömjént egész vasfazékkal.*” A felejthetetlen záró versszakot, jóformán mindenki ismeri: a boldogságos kismama, Szűz Mária megkéri a férfiakat, három királyokat, menjenek, mert meg is kellene szoptatni már kis Jézuskáját:

³⁴ *Kiáltozás* (Függelék, 55. o.)

³⁵ *A bűn* (Függelék, 45. o.)

³⁶ *Tudod, hogy nincs bocsánat* (Függelék, 70. o.)

³⁷ *Kész a leltár* (Függelék, 42. o.)

³⁸ *Lázadó szentek* (Függelék, 56. o.)

³⁹ *Betlehemi királyok* (Függelék, 57. o.)

*Irul-pirul Mária, Mária,
boldogságos kis mama.
Hulló könnye záporon át
alig látja Jézuskáját.
A sok pásztor mind muzsikál.
Meg is kéne szoptatni már.
Kedves három királyok,
jőéjszakát kívánok!*

A második kategóriába tartoznak, „*Isten*”⁴⁰, „*Istenem*”⁴¹ című versei. József Attila mindegyikkel visszatérően sokat foglalkozott, csiszolta azokat. Ezekben a költeményekben érezzük legjobban azt a harmóniát, melyet – a jelek szerint – olykor-olykor ő is megkapott az annyiszor gyötrődve keresett Istentől. A szakirodalom szerint ezeknek a verseknek ősi modellje egy keleti versciklus, mely panteista ideákat juttat eszünkbe. Akárkitől is kapta a gondolatot, tény, hogy sokat foglalkozott vele, és lekötötte lelkét, fantáziáját. Ezek a versek bizonyítják, hogy mennyire vágyódott az igazi, személyes, melegszívű Isten után.

Egyenként sorra véve ezeket a verseket az elsőben, (1925/1934) egy eddig ismeretlen istenkép jelenik meg József Attila lelkében. Ő, aki eddig mindig azért kritizálta az Istent, mert fönt az égben lakozva nem figyel a szegény emberek borzalmas sorsára, most épp az ellenkezőjét írja róla: „*sohase gondol magára, / de nagyon ügyel a világra.*”

Láttuk, hogy még azt is kifogásolta, hogy nincsen szeme, most pedig azt írja, hogy még a gyerekek játékát is észreveszi: „*Hogyha golyóznak a gyerekek, / az isten köztük tényfereg. / S ha egy a szemét nagyra nyitja, / golyóját ő lyukba gurítja.*” A „szívtelen Isten” helyett most épp az ellenkezőjét látja és érzi:

*Most már tudom őt mindenképpen,
minden dolgában tetten értem.
S tudom is, miért szeret engem –
tetten értem az én szívemben.*

Ugyancsak ehhez hasonló gondolatokat fogalmaz meg az *Istenem*⁴² című versében, melyet szintén 1925-ben írt, de tíz évvel később is visszatért, és csiszolta. Éppen ezek a versek mutatják, hogy mennyire helytelen az az elgondolás, hogy egymástól élesen elhatárolt korszakok vannak életében. Hiszen a legkétkedőbb, az Istennel legjobban kötekedő korszakában is előveszi ezt a megdöbbentő élményt, mely már-már misztikus közelségbe hozza Istent a mindennapi élethez: „*Ha rikkancs volna mesterséged, / segítnék kiabálni néked. / ... A lovaidat is szeretném / ... szántanék én is a nyomodban / ... Ha csősz volnál, hogy óvd a sarjat, / én zavarnám a fele varjat. / S bármi efféle volna munkád, / velem azt soha meg nem unnád.*”

Ennek a versnek a végén olvashatjuk azt a megható jelenetet, amikor is az Isten vacsora után mellé ül, pipáját elkéri, és hosszan elbeszélgetnek egymással: „*vacsora után melléd ülnék, / pipámat egy kicsit elkérnéd / s én hosszan, mindent elbeszélnek.*”

1925 májusában közöl egy verset, melynek címe szintén *Isten*.⁴³ Ebben a szeretet lényegét fogalmazza meg: olyan, mint a földbe vetett mag, melyből, ha megérik és aratásra kerül a sor, kenyér lesz, melyet szétoszt huncutnak, vagy igaznak, lánynak, vagy embernek,

⁴⁰ *Isten* (Függelék, 58., 59., 62. o.)

⁴¹ *Istenem* (Függelék, 58. o.)

⁴² *Istenem* (Függelék, 58. o.)

⁴³ *Isten* (Függelék, 59. o.)

ebédet főző asszonynak, vagy dolgozó parasztnak. És mindegyik lelkében, ha csak egy percre is, fölébred az Isten: „*bennük már Isten álmodozik, / álmodik tágas, erős égről, / kicsiny fiának nagy szivéről.*”

A József Attila minden verse és versfordítása című kötet (Budapest, 1980) „*Változatok*” című fejezetében is találunk Isten című verseket. Ezekben tovább variálja azt az alap gondolatot, hogy hányszor és milyen alkalommal éri tetten a mindennapokban az Istent. Néhány kiragadott gondolat: „*Mikor a villamos csilingel, / Vagy, ha a kedves kenyeret szel / ... mikor egy nagy zsákot vittem / S ledobva, ráültem a zsákra, / A testem akkor is őt látta.*”

A harmadik variációban megjelenik a tanár, aki ügyel, hogy diákjai megtanulják jól a leckét. „*S odahaza a sok tanítvány / Dolgozatát is kijavítánám.*”

A negyedik variációnál a költő, mint fiatal ember jelenik meg, aki készségesen szolgálná az Istent: „*ha Néki valami kéne, / A boltba én futnék el érte / ... Megválnám a portékát, / Ahhoz mennék, ki olcsóbbért ad. / S mielőtt akármit elhoznék, / Hosszan, sokáig alkudoznék.*” Tele van ez a vers is jókedvvel, harmóniával, mintha nem is a komor Attila írta ezeket a sorokat: „*Aztán, hogy Néki odaadnám, / Jó kedvét meglátnám az arcán. / Szeme csillogna, megköszönné, / Mást nem is küldne boltba többé.*”

A *Prédikáció*⁴⁴ című versében mintha rábukkanna az Isten szívére. Természetesen ezt is szubjektíve kell értelmezni – hiszen költőről van szó –: az Isten szívét a saját szívében találja meg.

*Az isten szava most újra szól
(tán próféta vagyok én)
minket hí, emberek, valahol.*

*A szív jól van csinálva itt benn
(tán próféta vagyok én)
éljünk! éljünk ebben a hitben.*

Azt írja ugyanis, hogy ha van valakinek hite („*A hit a lélek áldomása*”), akkor eljut a szeretet hitvallásához, mely óriási változást hoz (hozott) a földre. Erről így ír tizenhét éves korában 1922 nyarán:

*Majd így fogunk nagy nyugtot lelni
(tán próféta vagyok én)
s egymást boldogan megölelni.*

*Ápoljuk hát a szeretetet
(tán próféta vagyok én)
e dús növényt, mit Isten vetett.*

A szeretet az örök élet...

Az *Imádság megfáradtaknak*⁴⁵ című versében eljut az Isten = Atya fogalmáig: „*s mi, Atyánk, a te gyerekeid vagyunk.*”

⁴⁴ *Prédikáció* (Függelék, 60. o.)

⁴⁵ *Imádság megfáradtaknak* (Függelék, 61. o.)

Költészetének kezdetén – a húszas években – vallásos költészetének a lényegére mutat rá, ami látszólag később szürkül és gyengül, mégis mindig tetten érhető. Ez pedig a teológia szemében a legnagyobb erény, az alázat. 1925 őszén írt *Isten*⁴⁶ című versében éppen azt fogalmazza meg, hogy ő milyen kicsiny a végtelen Istenhez viszonyítva. „*Láttam Uram, a hegyeidet / s olyan kicsike vagyok én.*”

Ha „nagy” akarna is lenni, az is csak azért van, hogy az Isten hegyeinek „küszöbe alá” tegye a szívét. Mert az Isten hegyei dobognak, dühögnek, de az ő gyöngé dadogása elvész. Ezért olyan bánatos: „*ágyam alatt hál meg a bánat*”. Ezek a mondatok az alázatos gyermeki vágyak naivitásáról árulkodnak. Mintha azt akarná kifejezni velük: nekem ennyi is elég, hogy nyugalmat, biztonságot leljen.

Kiéleződik azonban egy másik hangulat is, ami aztán a következő évtizedben egyre erősebb lesz, tudniillik reménytelen vállalkozás Istennel szót érteni. Mintha azt mondaná, „haragszol rám.”

Ahogy a roppant méretek mellett láthatatlan az apró, úgy a dolgok erős dühögése is elnyeli a dadogást. Ez pedig végső soron azt jelenti, hogy lehetetlen a kapcsolatteremtés az emberi szív és a mérhetetlen Isten között; legalábbis egyoldalú marad az emberi próbálkozás.

Természetesen a hívő ember ilyen esetben is megtalálja az Istenhez vezető utat, mint például a zsoltáros, aki a megoldhatatlannak tűnő nehézséget így oldja föl. „*Mikor még nyelvemem sinces a szó, immár egészen érted azt, Uram.*” (139. zsoltár)

Vagyis azt a kisebbséget, amit József Attila itt oly komoly akadálnak érez Isten és ember között, a zsoltáros úgy oldja föl, hogy az emberi kicsiség, tehetetlenség az Istent megindítja, és szüntelen gondoskodásra készíti.

Sajnos a mély depresszióval küszködő költő erre a fokra soha nem jutott el.

⁴⁶ *Isten* (Függelék, 62. o.)

József Attila utolsó éve és halála

Tanulmányom utolsó fejezete mindössze néhány hónapról szól. De ez az időszak mégis a legfontosabb és – véleményem szerint – sorsdöntő volt a zseniális költő életében.

Erről azért is kell hosszabban tárgyalnom, mert a köztudat – *sit venia verbo* – a tájékozatlan nagyközönség mindmáig azt szajkózza, hogy Illyés Gyula és felesége, Kozmutza Flóra vitte a halálba József Attilát. Mint látni fogjuk, épp az ellenkezője az igaz. Én tehát itt megint egy irodalmi rágalmat szeretnék megcáfolni és helyére tenni.

E fejezetben talált adatok fő forrása Illyés Gyulánénak, Flóra asszonynak 1987-ben megjelent könyve: *„József Attila utolsó hónapjairól”* címmel. Ez a kis példányszámban megjelent intim kötet nemcsak kettőjük kapcsolatáról szól, hanem szinte napról-napra lebontva József Attila szanatóriumi hónapjait is tárgyalja.

A könyv azzal kezdődik, hogy elvezet bennünket 1937. február 20-hoz. Szombat volt.

Ekkor Flóra *element* Anikó nevezetű barátnőjének meghívására egy kéthetenként megtartott baráti összejövetelre, amelyre többek között József Attila is hivatalos volt. Az egyik vendég, Sándor Kálmán szerkesztő hozta magával József Attilát. Köztudott, hogy Flóra pszichológus volt, és a még ma is ismert pszichoanalitikus vizsgálatokat, az ún. Rorschach-teszteket készített személyekről, akik ezt kérték. Sándor Kálmán megkérte Flórát, hogy készítsen József Attiláról is ilyen tesztet. A kétszobás lakás egyik szobájába vonult vissza Flóra és Attila. Flóra csak hallásból tudott arról, hogy József Attila nagy költő. Személyesen most találkoztak először.

Első benyomásairól, József Attila tekintetéről, arcáról, hangjáról, alakjáról a következőket írja: *„Az első estén nem sokat beszélgettünk. Az egész időt betöltötte a vizsgálat. Az eléje tett képeket kezdetben szívesen értelmezte. Én szó szerint írtam mindazt, amit mondott. A vizsgálatot nem tudtuk befejezni. Általában egy félóra – egy óra a tíz kép fölvételének ideje. Vele majdnem két óra alatt csak az ötödikig jutottunk. Rendkívül sok választ adott, rengeteg eredeti, sőt bizarr feleletet. A vizsgálat fárasztotta. A harmadik képnél azt mondta: „Most már csak a maga kedvéért csinálom.” Az ötödik végén én ajánlottam, hagyjuk abba. Eredménye megdöbbenett, tehetségéhez képest annyira szokatlan tüneteket is mutatott.”*

A beszámolóból megtudjuk, hogy ezután bementek a nagyszobába, ahol a vendégek már várták Attilát, hogy hallják verseit. Ő a díványon ült, és körülvették a vendégek. Az volt a hír róla, hogy még egy színész sem tud úgy verset mondani, mint ő. Nyolc-tíz versét mondta el. Az utolsónak a címe: *Óda* volt, melyet négy évvel előbb 1933 júniusában írt.

*

Most, látszólag félbeszakítva eme irodalmi estről szóló beszámolót, szándékosan a hat részből álló *Óda*⁴⁷ című vers elemzésébe kezdek, mert ez a későbbi titkok zárához a kulcs. Tudniillik Flóra két nap múlva megdöbbenve írja naplójába (vagyis ebbe az említett könyvbe), hogy Attila nyíltan kijelentette – a találkozás után néhány nappal –, hogy az *Óda* című verset az ő kedvéért mondta el. Jó felhívni olvasóim figyelmét arra, hogy ez a vers nemcsak József Attilának és nemcsak a magyar irodalomnak, hanem az egyetemes költészetnek is egyik legremekebb szerelmes, sőt erotikus indíttatású verse.

Az *Óda* azért mérföldkő József Attila költészetében, mert itt teljes egészében tetten érhető a már említett kozmikus szemlélet. Mindent: a földi életet, a létezés problémáit, a szerelmet, a férfi és nő szerelmi extázisát egy magasabb szintre emeli föl. A költő képes arra, hogy a szerelmet, a legintimebb érzelmi szférát egyszerre láttassa az egész univerzumot mozgató

⁴⁷ *Óda* (Függelék, 62. o.)

teremtő erővel. Ezért érezzük azt a csodálatos szintézist, amely a külső világ és a legbensőbb érzelmi világ között létezik a költő fantáziájában.

A versben számokkal jelzett részek különülnek el, ezzel is jelezvén a szerelmi élmény fokozatosságát. Egymásra építi az átélt élmény-darabkákat, ugyanakkor az összetartozás, a szerelem csodálatát.

Az „*Itt ülök...*” kezdő sor azonnal meghittséget teremt. A következő mondatban még jobban érződik a külső és belső csend egymásba borulása, hiszen a versből kiderül, hogy nyár van, és „*kedves / vacsora melege, száll.*” Az intim együttléthez hozzátartozik a csend:

„*Szoktatom szívemet a csendhez.*” Természetesen a szerelmet óhajtó férfiban ez a milió elképzelhetetlen imádott nő, asszony nélkül: „*Az úton senki, senki, / látom, hogy meglebbenti / szoknyádat a szél.*” Látomás ez? Egy élmény emléke? „*Idesereglik, ami tovatűnt.*” Emlékből és fényből jön elő az alakja, és egyre többet tudunk róla: „*látom előre biccenni hajad, / ... újra látom, hogy fakad / a kerek, fehér köveken / fogaidon a tündér nevetés.*”

A kettes számmal jelzett részben megint egybeolvad a kozmosz és a személyes élmény, kiegészítve a fondor magánnyal, amely nélkül nincs József Attila vers. A dilemma, a dráma, sőt a jellegzetesen „József Attilá-s” tragédia itt is tetten érhető. Ugyanis miközben a költő élete csúcsai közt lebeg, a megálmódott nő egyre távolodik. És ő sikolt a földön vergődve: „*hogy szeretlek, te édes mostoha.*” Rejtélyes, mégis nagyon személyes a megszólítás: *édes mostoha*. Rejtélyes, mert titokban újra felszínre kerül a rá annyira jellemző anyakomplexus.

A harmadik rész első mondata megmagyarázza, hogy mennyire erről van szó: „*Szeretlek, mint anyját a gyermek.*” Az egymástól elválaszthatatlan – anya és gyermek – egység és kettősség további hasonlatokban válik teljessé és csodálatos élménnyé: az űr és az anyag, a kiszakadás és a biztonság, a mélység és a verem, a termekben a fény, falak között a zártság. Ezt a sort az imádott nő csodálata zárja le: „*lényed ott minden lényedet kitölt.*” Ebből már következik, hogy a feltartóztathatatlan változások, örök mozgások közepette, ahol csillagok gyúlnak és hullnak, ott, vagyis József Attila lelkében állandóság van. Az említett kettősséget szemléletesen fejezi ki ezzel a drámai mondattal: „*A pillanatok zörögve elvonulnak, / ... de te megálltál szememben. / Ízed, miként a barlangban a csend.*” Ő az „egyetlen” örök és változatlan.

A negyedik részben a szerelmi élmény realizálódik. Az analógiák egész sora következik a „vérköröktől” kezdve az Üdvözlégy Máriára emlékeztető kifejezésen, „*méhednek áldott gyümölcsén*” keresztül a tüdő, a vese szavakig. Vagyis minden, ami az egészre, a kozmoszra és benne a női testre emlékeztet, az ebben a versben mind sorra kerül. „*Csillagképek rezegnek benned.*”

Az ötödik részben csodálatos módon megemlíti az Univerzumot összetartó legmélyebb titkot, a törvényt: „*A lét dadog, / csak a törvény a tiszta beszéd.*” Vagyis bármennyire változik az élet, mégis benne ez a szerelmi élmény állandóan él, örök.

Újjászületés és elnémulás boltíve alatt születik meg ez a szerelmi költemény. Élet és halál, öntudatlan örökkévalóság bontakozik ki szemünk előtt. „*El vagyok veszve, azt hiszem. / Hallom, amint fölöttem csattog, / ver a szívem.*”

Az utolsó, hatodik részben fölcsillan a remény, hogy talán a mulandóság ellenére egyszer találkozhatik vele, az egyetlennel: „*talán ma még meg is talállak.*”

A szakirodalom József Attila költészetének egyik remeklését látja ebben a versben. (Erről is elmondható, hogyha valamelyik világnyelven íródott volna, akkor a világirodalom egyik gyöngyszemeként ismernék el.)

Különben az *Óda* nagy félreértésekre ad okot. Eddig az irodalomtörténészek többsége úgy gondolta, hogy a hatrészes költemény egy megtörtént, átélt szerelmi kapcsolat versben történő megörökítése. Szabolcsi Miklós például a szexuális élet egyes fázisát látja benne.

Néhányan ráéreztek azonban arra, hogy az *Óda* egy idealizált szerelmi kalandnak a visszaidézése, versben leírt, költészetté finomított változata. Más szavakkal: nem egy reális,

nem egy személyhez fűződő megtörtént, szerelmi életnek a megörökítése, hanem egy álmoképnek nagyon is reális megidézése a szerelemről. Méghozzá úgy, hogy magunk előtt látjuk az imádott nőt, mert olyan kézzelfoghatóan élénk varázsolja az imádott nőt.

Csak a legutóbbi időben hullott le a lepel a nagy titokról, mely szerint József Attila részt vett az 1933 júniusában rendezett író találkozón. Itt találkozott azzal a fiatalasszonnyal, név szerint Szöllős Henrikné, Marton Márta művészettörténésszel, aki a sajtót képviselte. Minden jel arra mutat, hogy József Attila ezen a konferencián és azonnal beleszeretett a gyönyörű Mártába. Az akkori korszellem nem nagyon tette lehetővé, hogy a pár napos konferencia idején realizálódott volna – különösen nem testileg – ez a szerelem, melyről az *Óda* alapján nem tudható, hogy viszonzott volt-e. Tény, hogy a konferencia után három nappal Márta megkapta ennek a csodálatos versnek a kéziratát. A szerencsétlen fiatalasszony még meg is itta ennek a levét, mert élettársa kezébe került a szöveg, aki egy fülcserdítő pofonnal reagált az árulkodó *Óda* tartalma miatt.

Íme mennyi érdekesség, mennyi variáció fűződik ehhez a remek költeményhez.

*

Visszatérve Attila és Flóra kapcsolatához, azért foglalkoztunk ilyen részletesen az *Ódával*, mert Flóra elmondása szerint a második találkozáskor a költő azt mondta, hogy akkor ezt a verset már az ő kedvéért mondta el; azt az *Ódát*, mely velejéig szerelmes, erotikus költemény. Ebből az következik, hogy már az első találkozáskor (február 20-án) úgy nézett Flórára, mint arra az imádott nőre, aki visszaemlékezéséül lelkében megjelent. Tehát nemcsak az annyiszor említett anya-éhségről van itt szó, hanem a Flórához fűződő szerelmének mélységes titka: meglátni és megszeretni egy perc műve volt. Ez érvényes akkor is, ha erről Flóra semmit sem tudott, és nem is érzett. A József Attilára jellemző tragédia ebben a pillanatban kezdődött el. Utólag már tudjuk ugyanis, hogy ebből a szerelemből nem lett semmi.

Két nappal később, február 22-én délelőtt Flóra főnöke jelezte, hogy telefonhoz hívják. Ez kellemetlenül érte őt, mert tudta, hogy munkaadója nem örült az ilyen kívülről jövő hívásoknak. Flóra fölvette a telefonkagylót. Ez a mondat hangzott el: „*Itt József Attila. Nagyon fontos és sürgős ügyben szeretnék beszélni.*” Flóra annyira el volt foglalva mind munkahelyén, mind otthon a külön vállalt óráival, hogy képtelen volt eleget tenni Attila kérésének. Ennek ellenére a költő aznap még egyszer felhívta. Hátha mégis szabaddá tudná tenni magát. A következő napokban kedden és szerdán megismétlődtek a hívások. Mivel a költő oly erőszakos volt, Flóra végre szerdán este nyolc órára adott időpontot a Nagykörúton egy kávéházban. Találkoztak. Néhány versét adta át: mindegyik Flóráról szólt, aki nagy zavarba jött. Különben is igen zárkózott természetű nő volt. Mivel az egyik versben Flóra neve is szerepelt, megkérte Attilát, hogy ezt máskor ne tegye meg, és vegye ki nevét a versből. Megkérdezte, örül-e a verseknek. Flóra igent mondott, mert látta, hogy irodalmilag is tökéletes alkotások. Kb. egy óra hosszat voltak együtt a kávéházban, mialatt megrendülve látta, hogy a fiatal költőben milyen viharszerű érzés fejlődött ki iránta. Ekkor érezte meg Flóra először azt, ami József Attila életének legfontosabb tényezője: „árva lelke” megbízható, végtelen szeretet után vágyakozott, menedéket keresett benne is. Elt benne egy modell, és ebbe képzelte bele Flórát. Később említette neki József Attila, hogy már az első percben elhatározta, hogy megkéri a kezét, mert úgy ismeri őt, mintha ezer éve ismerné.

Flóra legszívesebben eltűnt volna József Attila életéből. Úgy érezte, hogy még nem késő úgy visszahúzódnia, hogy ne okozzon nagy csalódást, gyógyíthatatlan fájdalmat. Sajnos ez már akkor késő volt. Állandóan telefonon ostromolta. Február 27-én késő délután a Múzeum kávéházban találkoztak megint, ekkor is a házasság volt a téma. Kérdezte: miért várjon hónapokig? Állást is akar vállalni, mert látja, hogy költészetből nem lehet megélni. Elmondta

Flórának, hogy ő még soha egyetlen nőnek sem ígért házasságot, és értse meg, hogy belehal, ha nem élhet és dolgozhat vele együtt. (József Attila nem mondott igazat akkor, hiszen mind Vágó Márta, mind Szántó Judit esetében erről konkrétan szó esett.)

Flóra nyugodt volt, mert nem vezette félre egy percig sem Attilát, nyíltan megmondta, hogy csak rokonszenvet, barátságot érez iránta. Házasságra nem is gondolt, legfeljebb arra, hogy segíteni kellene ezen a szenvedélyesen szerelmes költőn. A tavasz folyamán hetente háromszor találkoztak. Legtöbbször érte jött valamelyik tanítványának lakásához. Ilyenkor a Duna-parton, vagy fönn a Várban, vagy az Erzsébet-hídon át a pesti oldalra sétáltak. Betérve egy-egy kávéházba habos kávékat ittak egy sós kiflivel, az árát megfizetve. Olykor egy-egy csokor hóvirágot, ibolyát hozott, egyszer egy Bartók kéziratot adott át. Nagy beszélgetések, vitatkozások zajlottak le köztük között pszichoanalízisről, ami ekkor nagy divat volt. Vitatkozásaiban konok és heves volt. Flórát minduntalan arról akarta meggyőzni, hogy hűséges társa lesz egy életen át. A fiatal pszichológusnő ekkor még nem tett ígéretet neki, csak hónapok multával érett meg benne az a tudat, hogy hozzá köthetné az életét.

Vajon mi vezette erre a döntésre? A választ ő maga adja meg visszaemlékezésében: *„Mindent összevetve, József Attila rendkívüli tehetségét, jellemét, becsületes emberségét, kedvességét, őt tartottam a legkülönbnek, akivel élni tudnék, élni próbálhatok... Én nem „Atilkát”, nem „Tilinkót”, a „túlhajtottan kacagó”, hegykén „nyakba-csókoló”, magát pártfogókkal eltartatni kívánó József Attilát szerettem. Hanem nehéz gondokkal küzdő, támasztalan, társtalan, igazszavú férfit, aki nem bírta már elviselni, hogy könyöradományokból éljen. S a legfőbb érv: azt éreztem, nem hagyhatom el őt ilyen veszélyben. Hivatásom a gyógypedagógia. Arra esküdtem föl. A segítségnyújtás vágya is lehet szenvedély.”*

Egyre több verset írt köztük kapcsolatáról. Egyikben már az a mondat is szerepelt, hogy Flóra igent mondott. Erre ő hevesen tiltakozott.

Március 27-én, pénteken a Lánchíd kávéházban ültek. Ekkor adta át sírva Flórának a *Reggeli fény*⁴⁸ című versét. Flóra nem értette miért sír, mire Attila elmondta, hogy néhány nappal előbb hármában mentek a villamoshoz. Szeles volt az idő, és a híres író, Tersánszky Józsi Jenő észrevette, hogy Flóra fázik, s ezért fölajánlotta sálját. Ez annyira kétségbe ejtette a féltékeny költőt, hogy öngyilkos akart lenni. A kávéház asztalainál ülő vendégek nem értették, hogy miért zokog ez a férfi. Flóra annyira megsajnálta, hogy vigasztalta, nyugtatta.

Különbben a *Reggeli fény* a költő egyik remeklése. Igaz, hogy *„angyal-hamisítványnak”* nevezte a magát annyira kérető Flórát, ugyanakkor a harmadik versszakban hatszor írja le a csodálatot keltő „csupa” szót: *„Csupa csín, csupa pír, csupa kár, / csupa csel, csupa nyíl, csupa rontás”* (összevethetjük Kosztolányi Ilonájával).

Április 11-én, születésnapja estéjén olvasta fel Flórának *Születésnapomra*⁴⁹ című versét, mely azóta is híres a Horger Antal professzor miatt. Ismeretségük legszebb napjáról, április 16-ról azt írja Flóra, hogy a Halászbástyáról átsétáltak a Várba, majd leültek egy padra. Vállukat egymásnak támasztva tréfálkoztak, nevettek, verseket mondtak, olyan volt, mint egy gyermek, aki még nem tanulta meg a leplezést. Ennek a napnak emlékére írt József Attilának arról a csodálatos tulajdonságáról, hogy közelében mindig úgy érezte magát, mint ahogy az ember a nagy természetben érezheti magát. *„Folyton a tájak őszintesége jut eszembe róla.”* Flóra most is élvezte, hogy milyen ártatlanul, nyíltan tárulkozik ki lelke előtte. Ezen a tavaszi estén futott át rajta, hogy talán mégis ő lehetne az, akivel össze tudná kötni az életét.

Néhány nappal később április 19-én, hétfőn a Duna-parton sétálva Attila ezekkel a szavakkal fordul Flórához: *„Valakihez tartozni kell. Maga nélkül nincs semminek értelme. Nincs annak sem, hogy írjak, annak sem, hogy éljek.”*

⁴⁸ *Reggeli fény* (Függelék, 68. o.)

⁴⁹ *Születésnapomra* (Függelék, 46. o.)

Többször említette Attila, hogy lakást is vett ki, és ha az Flórának nem felelne meg, akkor máshol keres.

A konok ostrom hatására Flórában lassanként kialakult az az elhatározás, hogy nem mondhat Attilának nemet. Végül is pozitív elhatározásra jutott, és már az esküvőről is beszélgettek. Az időpontot is meghatározták: nyáron.

Ekkor azonban váratlanul egy megdöbbentő fordulat állt elő kettőjük életében. Flóra, aki különben egészséges, erős alkat volt, hirtelen betegségek sorozatával ágynak dőlt. Szívizomgyulladás, tüdőgyulladás 40 fokos lázzal. A szülők a Rókus kórházba vitték. Akkor még nem voltak antibiotikumok. A terápia hosszú hónapokig tartó szanatóriumi kezelés, fekvés, pihenés volt. (Egy pszichológusi véleményt hozzátészek: az értelemmel elfogadott, de a fizikumnak ösztönszerű ellenállása miatt létrejött stressz így adott jelet, így tiltakozott az előbb említett döntés ellen.)

Ez a betegség megakasztotta kettőjük kapcsolatának kibontakozását. A Rókus kórházban külön szobában, megkülönböztetett bánásmódban részesült Flóra. Május 15-én József Attila maga helyett egy csodálatos virágcsokrot küldött, melyet az orvosok és az ápolók is megcsodáltak. Érthető, hogy Flórának kellemetlen volt ez a nyílt szerelmi vallomás, és meg is kérte Attilát, hogy máskor ilyent ne küldjön. Visszaemlékezésében megírja az igazat, hogy lebeszélésének fő oka az volt, hogy megkímélje a különben is pénztelen Attilát az ilyen költségektől, hiszen egy ilyen virágcsokor egy vagyonba kerül. Ettől függetlenül megjegyezte: „*ez volt életem legszebb csokra.*”

Hetenként Attila többször látogatta meg Flórát, aki egy alkalommal megkérdezte tőle: „*Mit dolgozik? – Semmit.*” – volt a válasz. Két nap múlva, május 22-én este tíz verset hozott magával. Ezek nagy részét két nap alatt írta. Ezzel is bizonyítani akarta, hogy Flóra bármit kérhet tőle. Ez a szerelmesek nyelvén így hangzik: *Számomra óhajod parancs!* A kórházi kezelés mindössze a láztalanság állapotát állította vissza, de az igazi kezelés ezután következett. Ezért júniusban Flóra Mátraházára ment fel az új MÁV Üdülőbe, melynek ő volt első betege.

S itt mutatok rá megint egy lélektani jelenségre, mely már előre jelzi a költő lelki zavarodottságát. Tudniillik a túlzottan egoista alkat – mint amilyen József Attila is volt – nehezen tudja elviselni, hogy ne körülötte forogjon a világ, de még azt sem, hogy akár a szerelme legyen beteg, gyengébb, mint ő, hiszen akkor nem vele foglalkoznak, hanem neki kell sajnálnia a másikat, legyen az akár a szerelme.

Mіндеzt azért jegyeztem meg, mert bár Flórával előre megállapodtak, hogy felkeresi Mátraházán, de ez mégsem történt meg. Flóra előre elképzelve, hogyan fognak nagy erdei séták közben beszélgetni közeli jövőjükéről. A visszaemlékezést tartalmazó könyvből kiderül, hogy Flórának igen rosszul esett, hogy Attila mégsem kereste fel őt. Helyette leveleket írt, melyeket a könyv közöl. Ezekből kiderül, hogy Attila számára Flóra jelentette az élet ízét, és nem is csak az életét aranyozta be, hanem rajta keresztül az életkedvét is visszakapta. Flóra eme levelek egyikében talál rá Attila karakterének legszebb gyöngyszemére, a hűségre. „*Az én dolgom az, hogy még a legpicikébb vonatkozásban sem legyek hűtlen, és ne csaljам meg soha semmiben... Magát az én szerelmem Királynővé teszi.*” (június 13., vasárnap).

Flóra a Mátrából hazajövet tíz napig Pesten volt. Naponta találkoztak. Beszélgetésük fő témája a hűség volt. A lábadozó fiatal nő örült ezeknek a beszélgetéseknek, hiszen így tudott feloldódni eddigi nagy zártságából. Ilyen mondatokat jegyzett fel Attila szavaiból: „*Két igazi szerető csak teljes hűségben tartozhat egybe, a hűségnek kölcsönösnek kell lennie, különben a legerősebb ember is összeroppan.*”

Jellemző József Attila kiszámíthatatlan lelkiállapotára, hogy miközben ilyen jellegű eszmefuttatásokkal szépíti a találkozásait, megdöbbentő verseket is írt. Például: *Tudod,*

*hogy nincs bocsánat.*⁵⁰ Ebből a versből egy pesszimista költő szól a világhoz. „Emlékezz, hogy hörögtél / s hiába könyörögtél. / Hamis tanúvá lettél / saját igaz pörödnél.”

Panaszkodik, hogy bár büntelennek érzi magát, soha senki nem mondta, hogy ő jó. Ezt a verset fölolvasta Flórának, aki különösen az utolsó versszakkal nem volt megelégedve, mert a költő itt az öngyilkosságot említi: „Most hát a töltött fegyvert / szorítsd üres szívedhez”.

Nos ezt Flóra kifogásolta, mire Attila egy új versszakkal megtoldotta, hallgatva igazi műzsájára. A verset ezzel az új mondattal fejezi be: „s még remélj hű szerelmet / hisz mint a kutya hinnél / abban, ki bízna benned.”

1937. július 2-át írtak ekkor. A Múzeum körúton, az egyetem lépcsőjén ültek. Vidámak voltak. Flóra tízóraiját felezték meg ebédre, és boldogan fogyasztották el a magukkal hozott mazsolát.

Ezekben a napokban találkozásai Flóra elmondta nyári tervét. Ő családjával Tihanyba megy, tovább folytatva a felépüléséig szükséges terápiát, a pihenést. Azt is elmondta, hogy Attilának egy olcsó lakást fog keresni, és akkor majd mindent részletesen megbeszélnek az esküvőjükkel kapcsolatban.

Ekkor újabb drámai fordulat következik. Most József Attila válik súlyos beteggé. Az történt, hogy Flóra elutazása után két nappal Attila fölment Flórának lakásába. Testvérével beszélt, aki megdöbbenve látta Attila zavart állapotát. Oly ijesztő benyomást kelthetett benne, hogy barátaival konzultálva a lakásból egyenest Benedek István, a híres ideg- és elmeorvos professzorhoz vitték. Ő megvizsgálta, és azt javasolta, hogy a Siesta szanatóriumba (a mostani Onkológia) utalják be. Itt barátai külön szobát biztosítottak neki.

Némi késéssel jutott el a hír Flórához, Tihanyba, és számára a hírek teljesen érthetetlenek voltak, hiszen néhány nappal előbb találkoztak, és semmi jelét nem látta annak, hogy Attila idegeivel valami baj lenne.

Azon nem lehet csodálkozni, hogy Flóra értetlenül állt a dolgok láttán. A kutatás már azóta felderítette az igazi okot. Az egyik kiadó tulajdonosa, Cserépfalvy megtudván, hogy Flórával nyáron megesküszik, előlegebe adott 600 pengőt Attilának, aki munkatársa volt a kiadónak. Ez abban az időben komoly összeg volt. Attila azonban szerette volna ezt szerencsejátékkal megsokszorozni. Ezért elment nővérével egy játékkaszinóba. A sors úgy hozta, hogy épp az ellenkezője történt: a 600 pengőből semmi sem maradt.

Ezért minden jel arra mutat, hogy rosszul lettének ez a rettenetes veszteség volt az oka, és ezt vette észre Flóra testvére, aki idegorvoshoz vitte. A jelekből arra lehet következtetni, hogy erről a tragikus eseményről senkinek sem szólt, és a szégyen miatt nem mondta el soha Flórának sem.

Flóra feljegyzéseiből tudjuk, hogy a szanatóriumban inzulin kúrát, és egyéb nyugtatókat, altatókat kapott. Különben Flóra fölutazott Tihanyból, hogy meglátogassa leendő vőlegényét. Azonban Attila orvosa, Bak Róbert úgy döntött, hogy betegének csak ártana, mert érzelmileg felkavarná, ha Flórával találkozna. Ezért írja visszaemlékezésében: „A látogatás letiltásával elvették tőle és tőlem a lehetőséget, hogy segíthessem, nyugtathassam őt.” Különben a szanatóriumban töltött hónapokban mélylélektani tesztek is készítették vele. Ezzel az amúgy is aggályokkal küszködő költőben a lelke mélyén behegedt sebeket újra feltépték.

Erről a terápiáról a legutóbbi idegyógyászati szakorvosi vélemény elítélőleg nyilatkozik, hiszen azóta óriásit fejlődött az orvostudomány ezen a területen is. Ma már nem inzulin kúrával, nem gyógyszerekkel és nem Flóra látogatásának letiltásával kezelnék Attilát, hanem épp ellenkezőleg, kiengednék a mindennapi élet forgatagába, és lekötnék munkával. Nem szólva arról, hogy a közeli esküvőre való készülődés is jó hatással lett volna érzelmeire.

Különben a szanatóriumi tartózkodása alatt történt egyéb esemény is. Ezekben a hónapokban Flóra már döntött, és minden akadályt leküzdve felesége akart lenni Attilának.

⁵⁰ *Tudod, hogy nincs bocsánat* (Függelék, 70. o.)

Később többször megkérdezték tőle, hogy miért akart hozzá menni – valódi szerelemből, vagy csak szánalomból? A válasz ez volt: „*mint pszichológus, Attila megmentése számomra volt akkora szenvedély, mint a szerelem*” Ez tehát több, mint sajnálat, amellyel – mint tudjuk nem illik házasságot kötni.

Peregnek az események. Mindennap történik valami.

Egy alkalommal a látogatók között volt a költő egykori élettársa, Szántó Judit. Őt mások füle hallatára úgy mutatta be „imádott” Flórájának, mint feleségét. (Érdemes megjegyezni, hogy Flóra ezt a kellemetlen epizódot meg sem említi.)

Október 9-én ezeket jegyzi fel Flóra. Hosszabb beszélgetésre került sor. Attila óriási kirohanásban támadta meg összes barátját név szerint. Mindenki baleset, Flórát is vádolta, aki ennek ellenére nyugtató hatással volt szegényre. Beszéde tele volt jelképpel, de Flóra meg is tudta fejteni ezeket, és így aránylag jól tudtak kommunikálni.

A másik esemény megrendítő. Október 28-án, csütörtök este történt. A háttérrel annyit tudni kell, hogy József Attila nagyon féltékeny férfi volt, és valahogyan megtudta, hogy költőtársa, Illyés Gyula – aki épp ezekben a hónapokban volt válófélben – találkozott Flórával.

Magát az eseményt Flóra visszaemlékezésében részletesen leírja. Sorra vette közös férfi ismerőseit, és mindegyikről megkérdezte, milyen viszonyban van pl. kezelőorvosával Bak doktorral, vagy Hatvany Bertalannal? Legtöbbet Illyés Gyula foglalkoztatta fantáziáját. Fejébe vette, hogy Flórát Illyés fogja elvenni feleségül. Flóra nyugtatta, hasztalan. Mikor már éppen búcsúzni akart, utánarohant, zokogott és visszahívta. Flóra leült a karosszékre. Attila a háta mögé ment, és hirtelen váratlanul két kezével átfogta a nyakát, és oly erősen szorította, hogy – idézve Flórát – „*Már elsötétedett előttem minden. Hangot sem tudtam ejteni.*” Csak az mentette meg a tragikus végtől, hogy az ápolónő bejött, jelezve, hogy vége a látogatásnak. Ekkor hirtelen elengedte.

Flóra méltóságát és nagyságát teszi még evidensebbé az, hogy Attilának ennek ellenére továbbra is hűséges társa akart maradni.

Ennek a légkörnek a borzalmát adja vissza a *Le vagyok győzve*⁵¹ kezdetű verse. Ez tükrözi azt a reménytelen állapotot, amely ezekben a hetekben lett úrrá rajta: nem találja sehol a helyét. Harcol, de nincs igazi ellenség: „*nincs, akinek megadjam magam.*” Úgy érzi, hogy állati nívóra süllyedt. Utal az inzulin injekció kúrára: „*Szurkálnak ... orvosok*” –, de még itt is ír, ezzel is cáfolja azok véleményét, akik tudathasadásos örültnek nevezték betegségének ebben a fázisában is. Nyíltan kijelenti, hogy az orvosok játszanak vele, és már-már örültté tették. „*Én állat volnék, és szégyentelen, / ... Köztetek lettem bolond, én a véges. / Ember vagyok, így vagyok nevetséges.*” Ez a vers is mutatja, hogy életének utolsó hónapjában is teljesen öntudatánál volt.

Október 31-én Flóra megtudta Ignótus Páltól, hogy Attila kezelése befejeződött, és a szanatóriumból el kell mennie.

Mindmáig tisztázatlan, hogy kik döntöttek úgy, hogy családjához viszik, Szárszóra. Elképzelhető, hogy senki sem vállalta anyagilag sem Attila bizonytalan sorsát.

Azt, hogy Szárszóra kell mennie november 2-án, Attila is megtudta. Ekkor oly idegállapotba került, hogy amikor Flóra belépett hozzá, nem ismert rá. Felemelt fejjel, égne álló hajjal, felfelé fordult szemmel – szinte csak a szeme fehérje látszott – rohangált fel s alá. Arca beesett, halotthalvány lett. Szinte magánkívül beszélt, elsüllyedt egy maga képzel világba, a körülötte lévő valódírról nem vett tudomást. Flóra lélegzetvisszafojtva, dermedten ült. Ilyennek még sohasem látta őt.

⁵¹ [*Le vagyok győzve...*] (Függelék, 71. o.)

Ezt a lelkiállapotot tökéletesen adja vissza a *Drága barátaim*⁵² című vers, melyben kétségbeesett szavakkal ecseteli költőtársaitól való elszakítását, melyet a sors kényszerített ki.

November 3-án szerdán magához hívatta baráti körének néhány tagját, többek között Illyés Gyulát, Szabó Lőrincet, Kassák Lajost, Kodolányi Jánost.

November 4-én Jolánnal együtt kikísérte Flóra a Déli pályaudvarra. Attila kinézett az ablakon, tekintete kétségbeesett volt, sötét, reménytelen. Flóra biztatta: meglátogatja, és hamarosan visszajön majd jó állapotban.

Ezekben a hetekben a költő depressziós hangulatban volt. A nap nagyobb részét ágyban töltötte. De még ilyen állapotban is csodálatos mélységű verseket írt. Rendszerint az előre megérezett eltűnéséről, hirtelen haláláról szóló jelek ezek. Mint például *Talán eltűnök hirtelen*⁵³ kezdetű vers. Úgy tűnik majd el, mint a „vadnyom az erdőben”, tele fájdalommal. Ezt írja: „*Bánat szedi szét eszemet, / ha megtudom, mire jutottam.*” Nincs is semmiről számot adnia, mert elpazarolta mindenét.

Közben nem szakadt meg köztük a kapcsolat. Attila levelet írt Szárszóról Flórának, melyben kérte, hogy menjen le hozzájuk. Flóra válaszolt is november 16-án. Megígérte, hogy lemegy, és ez meg is történt november 28-án. Flóra gyorsvonattal érkezett. Attila az állomáson várta, egy hosszabb séta után megérkeztek a szárszói lakásba, ahol Attilán kívül Jolán és Etus három gyermekével lakott két szobában. Ebédre csirkét készítettek.

A kedves családi körben együtt elköltött ebéd után Attilával átmentek a másik szobába, ahol két verset adott át Flórának. Az egyik vers a *Karóval jöttél*⁵⁴ című. Ez a vers teljesen ellentétes mindazzal, amit azon a napon boldogan átéltek. Mondhatnám kegyetlennek is, hiszen ebben mind saját magát, mind Flórát a legnyíltabban támadja, bántja, szúrja, harapja, döfi. Szemére hányja Flórának, hogy ha szerette, ha magához fűzte, akkor miért bujdosolt? Vajon ki űzte? (Igazságtalan vádak ezek, hiszen ekkor már megállapodtak, hogy karácsonykor lesz az esküvő. A költeményt azzal zárja be, hogy jelenleg itt Szárszón lényegében be van zárva:

*Be vagy a Hét Toronyba zárva,
Örülj, ha jut tüzelőfára,
Örülj, itt van egy puha párna,
Hajtsd le szépen a fejedet.*

Ebből is lehet következtetni arra, hogy bár a családi körben jól érezte magát, mégis az gyötörte leginkább, hogy író-társai – véleménye szerint – cserbenhagyták. Erre utal a Hét Toronyba zárva kifejezés. Flóra ezeket a sebeket is megértően kezelte, nem sértődött meg a megalázott súlyos lelki krízisben szenvedő költőnek bántó szavain.

Életének utolsó versét is ekkor olvasta el Flórának: *Íme, hát megleltem hazámat...*⁵⁵ Ebben már szerepel a temetés is, és hogy hiába volt az élete. Minduntalan visszatér az utolsó hónapokban szerzett szanatóriumi tapasztalatokra: „*Bolondot játszottak velem*”.

Az utolsó versszak is tulajdonképpen igazságtalan mondatot tartalmaz, mert arról ír, hogy ő is azok közé tartozik, aki tűzhelyet, családot hiába vár, mert az csak álom. Igazságtalan azért, mert Flóra épp ezen a látogatáson öntött reményt lelkébe, hogy karácsonykor esküvőt tartanak.

Ezekről a versekről kijelentette, hogy így akarta bizonyítani, hogy dolgozik. A verseket átadta Flórának, hogy ő vigye el a budapesti Szép Szó szerkesztőségébe. Délután nagyon

⁵² [*Drága barátaim...*] (Függelék, 72. o.)

⁵³ [*Talán eltűnök hirtelen...*] (Függelék, 71. o.)

⁵⁴ [*Karóval jöttél...*] (Függelék, 72. o.)

⁵⁵ [*Íme, hát megleltem hazámat...*] (Függelék, 73. o.)

jókedvű volt a család, a gyerekek nevetésétől volt hangos a lakás. Flóra lassan készült a hazautazásra. Attila kikísérte az állomásra, Flóra lehúzta az ablakot, még egy kézfogásra is volt idő. Ezeket írja arról a néhány percről, melyről nem tudta még, hogy ezek lesznek barátságuk, szerelmük utolsó pillanatai. *„Arca kigyúlt, mosolygott. A hangja friss, vidám, szaladt az induló vonat mellett. Egy pillanatra a kinyúló kezemet is elkapta. „Karácsonykor esküszünk” – kiáltotta föl utánam figyelmeztetően.”*

Néhány nap múlva Flóra egy kosár almát küldött a gyerekeknek, benne levél Attilának.

Ezt Attila megköszönte, és kedvesen, de rá oly jellemző aggályossággal leírta: bár az almát a gyerekeknek küldte, ő egyet ellopott belőle.

Flóra beszámol arról, hogy nemsokára kapott egy újabb meghívást: látogassa meg őket a következő vasárnap is, december 5-én.

A december 3-án keltezett levél szövege:

Kedves Flóra. Bocsásson meg nekem. Hiszek a csodában. Számomra csak egy csoda lehetséges. Tudom, hogy szeretett, tudta, hogy szeretem. A többi nem rajtam múlott. „Aztán mit sírsz, ha sorsunk írva már!” Ezt Kosztolányi írta. Csókolom a kezét és sok barátsággal, szeretettel üdvözlöm. Köszönjük az almákat, én is ettem belőlük, jóllehet a gyerekeknek küldte, s én bizony nem is kértem tőlük, csak elvettem egyet. Attila

Ui.: Kérem, vasárnap ne jöjjön.”

December 2-án öten jöttek barátai, hogy rávegyék, menjen el velük Miskolcra a Szép Szó rendezésében egy felolvasást tartani. A látogatók között volt orvosa, Bak Róbert is, aki úgy találta, hogy állapotában bizonyos javulás állt be. Látogatásuk igazi célja az volt, hogy erőt öntsenek lelkébe. Így akarták újból visszalendíteni az életbe. Attila ennek örült is.

Legszívesebben velük utazott volna vissza igazi otthonába, Budapestre. Szívesen vitték volna magukkal, de a négyszemélyes autóban már öten ültek. Attila szomorúan integetett utánuk. Ignótus később némi lelkiismeret-fordulással kérdezi is: mi lett volna, ha akkor magukkal viszik?

Jolán és Etus úgy tervezte, hogy következő hét szerdáján felutaznak Budapestre (egyedül nem engedték), és csütörtökön elutazna Miskolcra a Szép Szó rendezvényén felolvasást tartani. Ez a miskolci előadás egy fontos állomás lett volna, mert barátai már előkészítették, hogyha Attila hajlandóságot mutat a munkára, akkor igen rövidesen állást kap a Pantheonnál, ahol lektor lehet, és azt remélik, hogy ez a bekapcsolódása a reális életbe hozzájárul a további javuláshoz.

Bak Róbert visszaemlékezésében leírja, hogy meggyőződése szerint Attila nem hitt az egész tervben.

Érdekes megjegyezni Szántó Juditnak Illyés Gyulához írt egy mondatát, mely szintén alátámasztja véleményemet, hogy Attila előre készült az öngyilkosságra. Tudniillik halála előtt néhány nappal Juditnak egy pár sort írt: *„Kedves Judit. Sok szeretettel üdvözöllek. Attila.”* Ez volt a búcsúja, mert különben leveleket nem írtak egymásnak.

Másnap, december 3-án József Jolán (Attila nővére) visszaemlékezéseiben részletesen beszámol Attila utolsó napjáról:

Teljesen kicserélődött délre. Csendre intette a gyerekeket, könyveket kért, terveket szövögetett. Megkérdezte testvéreitől, hogy milyen iratok kellenek a házasságkötéshez? Ezeket elő is keresték, és egy csomóban a szoba ablakának párkányára tette. Testvérei ebből is jogosan következtettek arra, hogy lelki egyensúlya kezd helyrebillenni, és lélekben készül a karácsonyi esküvőre. Jolánt nem engedte el maga mellől, beszélgetni akart vele. Délben az utolsó cseppig kikanalazta a levest, még a tésztát is megette Jolán kedvéért. Ebéd után újságot olvasott. Az asszonyok leveleket írtak, többek között Szántó Juditnak: minden jóra fordult, Attila gyógyulóban van. Végül maga Attila is leveleket írt, többek között Flórának.

Jolán beszámolójában innét egyre zavarosabb kép körvonalazódik. Etus egyik lánya ugyanis, a kis Zsuzsa, valahonnét a könyvek közül Victor Hugo francia verseskönyvét vette kezébe, a címe Chatiments. Attila ott állt mellette, és hallotta, amint a kislány huncutul hangosan ezt olvasta ki: *At-ti-la ver-se.* ” Ekkor a költő odafordult, és azt mondta: „*Add csak ide, hol olvastad ezt?*” Attila hangosan mondta a vers címét, *Ultima verba.* A kis Zsuzsa alighanem ezekből a betűkből és a szavak ritmusából következtetett arra, hogy mintha „Attila” nevét olvasná. (Mintha azt hallotta volna, lánc-lánc eszterlánc.)

Jolán indulni akart bevásárolni, Attila is vele akart menni, de úgy látszott, hogy ez a vers valamilyen emóciót váltott ki belőle. Ezért így szólt Jolánhoz: „*Várj még, csak még egyszer elolvasom!*” És már olvasta és fordította a négy sort: „*La conscience humaine est morte; dans l'orgie...*” „*Az értelem meghalt.*” Itt abbahagyta, a könyvet becsukta, s elindult Jolánnal. Trafikban cigarettát vett és új pengét borotválkozóhoz, amit gondosan eltitkolt a család előtt, és csak ők utólagosan tudták meg.

Hazatérvén jókedvűen élvezték a családi együttlést, nevettek, énekeltek. Attila is énekelt egy francia dalt.

Már beesteledett. Egyszerre csak fölkel, Jolán meghökkenve kérdezte: „*Hova mégy Attila?*” Mivel délután már sétáltak, kissé érthetetlen volt ez az újabb útnak indulás. „*Szeretnék kicsit sétálni, majd vacsorára visszajövök. Ha késnék, ne zárjátok be az ajtót!*” Ez volt Attila utolsó mondata az életben.

A két asszony egymásra nézett, Etus csak ennyit mondott: „*Már elment a nyolc órás gyorsvonat.*” A vonat a lakástól két perc. A tehervonat mindössze négy percre állt a vasútállomáson.

Jolán ennek ellenére rászólt Etusra: „*Menj, siess utána!*” Az édesanya a gyerekeket a fürdővízből kihozta. Megint az órára néztek. Negyedkilenc volt. Röviddel ezután csendesen kopogtatott valaki az ajtón. Etus az ajtóhoz szaladt, sarkig kitért. Ott állt előttük egy Fekete nevezetű ember, a falu bolondja, szeméből könnyek csorogtak. Rázkódott. A hideg rázta-e, vagy a sírás? Nagy nehezen kinyögte: „*Ne tessék megijedni!*” És elmondta a tragédiát.

Jolán kirohant az utcára. A sarokra érve látta, hogy az állomás minden ívlámpája ég. A sorompón túl pár ember álldogált, az állomásfőnök és egy csendőr, feltűzött szuronnal.

1937. december 3-án, pénteken, a szárszói vasútállomáson 19,30-kor a vonat alá vetette magát József Attila.

A többi nagy tárgyilagossággal a szárszói állomásfőnök, Zábó Károly jegyzőkönyve mondja el:

„*Akkor ...indítottam zászlómmal a vonatot. Aztán láttam, hogy hirtelen megbillen az egyik kocsi közepén. Gyerekek rohantak, rémülten kiabáltak: valaki a vonat alatt! Tessék jönni, egy bácsi ráfeküdt a sínre! Leintettem a szerelvényt, odarohantam. Ő volt. Feküdt mellével a sínen, a feje bent, a lába kifelé állt: sárga arca szinte vakított. Az egyik karja – azt hiszem a bal – vállából mereven kifordult. Nagy akaraterő, micsoda merészség kellett ehhez! Álló vonat alá feküdni!*” Az utolsó szemtanú, Bóza János, vasúti málházó még látta József Attilát a sorompónál. Még köszönt is neki. Nem látszott rajta semmi különös. Búskomor volt, mint máskor. Ahogy Bóza ott állt, hirtelen elindult a kocsik alá, az ütközők alatti részen, az átjáróra hasalva megfogta a belső vezető sínt. „*Amikor már ott láttam a sínen, késő volt, mert ahogy odafeküdt, abban a minutumban indult a vonat. Hé álljunk meg! – kiabáltam, de addigra már kezdte hõbõlgetni az átjárón. Lassan ment a vonat, de legalább 20 métert vonszolta, mire megállt. Kihúztam, könnyű volt nagyon. Mennyi lehetett szegény? Talán 48 kg. Még volt benne élet, még úgy rugózkodott a karomban, de már nem élt... Vért nem lehetett látni, csak a kerék karimája vágott be mélyen a derekán...A vasút, négykerekes targoncára tették, ott volt letakarva Magyarország 1914-es vasúti térképével.*”

A hír azonnal elterjedt országszerte. Az újságok azonnal közölték a tragédiát. Szántó Judit felháborodva írta, hogy Az Est napilap szerint felelősség terheli a két nővért. Az újságíró

ugyanis azt a nem igaz hírt dobta be a köztudatba, hogy a két nővére felelős mindenért, mert novemberben ők óhajtották Attila távozását a szanatóriumból, saját felelőségükre.

December 5-én temették. A temető közepén álló fehér kis házban egy faasztalon kiterítve feküdt Attila. Rongyokra tépett télikabátjával takarták le. Olyan volt, mintha aludt volna...

S vajon hogy élte át ezt a tragédiát Flóra?

Visszaemlékezésében ezeket írja: „*A temetésre nem mentem el. Soha addig ilyen szívfájdalom nem ért...Attila halála után még keserűbb, reménytelenebb lelkiállapotba jutottam, még üresebb lett körültem a világ.*”

*

Így ért véget a magyar irodalom egyik legnagyobb költőjének az élete. Czeizel doktor szavai jutnak eszembe, aki József Attiláról szóló orvosi tanulmányában ezeket írja: az ő élete és betegsége ellentmond a zseni, vagy örült kapcsolat hiedelmének. Az orvostudomány más vonalon indul el a rendkívüli emberek, művészek tragikus végének magyarázatában. Legtöbbjük ugyanis valamilyen pótcselekedethez menekültek, hogy el bírják viselni rettenetes sorsukat. Ady az alkohelmámorhoz folyamodott, Rimbaud és mások a drogok okozta mesterséges extázist hívták segítségül, Gauguinnek a szigetekre kellett elmennie. József Attilának elég volt saját tudatának mélységeibe leszállni.

A teológus ehhez még annyit fűz hozzá, hogy ebben a mélységben ő nemcsak önmagát kereste, de Istent is. A tanulmányt végigolvasva rádöbbenhetünk arra, hogy az ő Istene valóban valamilyen formában mindig jelen volt. Úgy vagyunk ezzel is, mint saját árnyékunkkal: képtelenség megszabadulni tőle. Nem véletlenül adtam tanulmányom címéül: *Az Isten itt állt a hátam mögött.*⁵⁶ Láttuk azt is, mennyire igyekezett, hogy az árnyékból valóság legyen, és szemtől szembe láthassa Istenét. Ez azonban – legalábbis verseit olvasva – nem valósult meg. De ugyan tudhatja-e valaki is, hogy a mélységek örvényeibe járó lelke, a poklok poklát is végig kínlódo szelleme, máskor meg a betlehemi kis Jézus előtt hódoló alázata mi mindent élt át?

Mint minden sors, az övé is misztérium.

⁵⁶ *Az Isten itt állt a hátam mögött* (Függelék, 74. o.)

Függelék

Kövek

Öreg kövek, ne haragudjatok,
ha taposlak, hiszen tinálatok
nagyobb és mozgó taposó vagyok.

Szólok hozzátok, vén testvéreim,
mozgóbb, nagyobb taposó tapos engem
s nem szól, csak jár az emberköveken,
Nem szól, nem szól, vagy jelekben beszél,
és tán ti vagytok súlyos szavai?
Ó, némák, meg nem értlek titeket sem!

Miért van kő, ha nem lesz épületté?

Hát nem segít a jaj s az allelúja?
Se hit? se malter? se Krisztushabarc?
Széthullt az ember millió darabra,
mint esőben a vályogkalyiba.
És hol van az erős, terméskő-ember,
Kit nem tapos fájóra semmi láb?
Ó, borzalmas így, útfelen heverni,
ha bennünket nem épít városokká
gránithalmokba semmi építő,
hiszen kölyökkorában az időnek
egymást-karoló barlanghegyek voltunk,
hol békesség és szeretet lakott.

Széjjeltördelt a bölcsesség s a bomba,
szétbomlasztott a gejzirlábu vér
s nyomoruságos könnyekbe merülve
száz megváltó agy forr már, mint a mész,
hogy értelmes várossá magasodjunk,
mert most minden s egyetlen értelmünk
az úton heverő kövek fájdalma,
mely porban és pizokban taposódva
templomtorony kupolájába vágyik!

(1924)

Tél

Valami nagy-nagy tüzet kéne rakni,
hogy melegednének az emberek.

Ráhányi mindent, ami antik, ócska,
csorbát, töröttet s ami új, meg ép,
gyermekjátékot, – ó, boldog fogócska! –
s rászórni szórva mindent, ami szép.

Dalolna forró láng az égig róla
s kezén fogná mindenki földiét.

Valami nagy-nagy tüzet kéne rakni,
hisz zuzmarás a város, a berek,
fagyos kamrák kilincsét fölszaggatni
és rakni, adjon sok-sok meleget.

Azt a tüzet, ó jaj, meg kéne rakni,
hogy fölengednének az emberek!

(1922)

József Attila (hidd el...)

József Attila, hidd el, hogy nagyon szeretlek, ezt még anyámtól örököltem, áldott jó asszony volt, látod, a világra hozott
Az életet hiába hasonlítjuk cipőhöz vagy vegytisztító intézethez, mégiscsak másért örülünk neki.
Naponta háromszor megváltják a világot, de nem tudnak gyufát se gyujtani, ha így megy tovább, nem törődöm velük.
Jó volna jegyet szerezni és elutazni Önmagunkhoz, hogy bennetek lakik, az bizonyos Minden reggel hideg vízben fürdetem gondolataimat, így lesznek frissek és épek
A gyémántból jó, meleg dalok nőnek, ha elültetjük a szívünk alá.
Akadnak olyanok, akik lovon, autón és repülőgépen is gyalog vannak, én a pacsirták hajnali énekében heverészek, mégis túljutottam a szakadékon.
Igazi lelkünket, akárcsak az ünneplő ruhákat gondosan őrizzük meg, hogy tiszta legyen majd az ünnepekre.

(1924)

József Attila

Vidám és jó volt s tán konok,
ha bántották vélt igazában.
Szeretett enni s egyben-másban
istenhez is hasonlított.
Egy zsidó orvostól kapott
kabátot és a rokonok
úgy hívták: Többé-itt-ne-lássam.
A görög-keleti vallásban
nyugalmat nem lelt, csak papot –
országos volt a pusztulásban,

no de hát ne búsuljatok.

(1928)

A Dunánál

I

A rakodópart alsó kövén ültem,
néztem, hogy úszik el a dinnyehéj.
Alig hallottam, sorsomba merülten,
hogy fecseg a felszín, hallgat a mély.
Mintha szívemből folyt volna tova,
zavaros, bölcs és nagy volt a Duna.

Mint az izmok, ha dolgozik az ember,
reszel, kalapál, vályogot vet, ás,
úgy pattant, úgy feszült, úgy ernyedett el
minden hullám és minden mozdulás.
S mint édesanyám, ringatott, mesélt
s mosta a város minden szennyését.

És elkezdett az eső cseperészni,
de mintha mindegy volna, el is állt.
És mégis, mint aki barlangból nézi
a hosszú esőt – néztem a határt:
egykedvű, örök eső módra hullt,
színtelenül, mi tarka volt, a mult.

A Duna csak folyt. És mint a termékeny,
másra gondoló anyának ölén
a kisgyermek, úgy játszadoztak szépen
és nevetgéltek a habok felém.
Az idő árján úgy remegtek ők,
mint sírköves, dülöngő temetők.

II

Én úgy vagyok, hogy már százezer éve
nézem, amit meglátok hirtelen.
Egy pillanat s kész az idő egésze,
mit százezer ős szemlélget velem.

Látom, mit ők nem láttak, mert kapáltak,
öltek, öleltek, tették, ami kell.
S ők látják azt, az anyagba leszálltak,
mit én nem látok, ha vallani kell.

Tudunk egymásról, mint öröm és bánat.
Enyém a mult és övék a jelen.
Verset írunk – ők fogják ceruzámat
s én érzem őket és emlékezem.

III

Anyám kún volt, az apám félig székely,
félig román, vagy tán egészen az.
Anyám szájából édes volt az étel,
apám szájából szép volt az igaz.
Mikor mozdulok, ők ölelik egymást.
Elszomorodom néha emiatt –
ez az elmúlás. Ebből vagyok. „Meglásd,
ha majd nem leszünk!...” – megszólítanak.

Megszólítanak, mert ők én vagyok már;
gyenge létemre így vagyok erős,
ki emlékszem, hogy több vagyok a soknál,
mert az őssejtig vagyok minden ős –
az Ős vagyok, mely sokasodni foszlik:
apám- s anyámmá válok boldogon,
s apám, anyám maga is ketté oszlik
s én lelkes Eggyé így szaporodom!

A világ vagyok – minden, ami volt, van:
a sok nemzetség, mely egymásra tör.
A honfoglalók győznek velem holtan
s a meghódoltak kínja meggyötör.
Árpád és Zalán, Werbőczy és Dózsa –
török, tatár, tót, román kavarg
e szívben, mely e multnak már adósa
szelíd jövővel – mai magyarok!

... Én dolgozni akarok. Elegendő
harc, hogy a multat be kell vallani.
A Dunának, mely mult, jelen s jövő, eggyé,
egymást ölelik lágy hullámai.
A harcot, amelyet ősünk vívtak,
békévé oldja az emlékezés
s rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk; és nem is kevés.

(1936)

Egy költőre

Téged szeretnek: könnyen értenek,
nem kérdezed, ha félni kell, hogy félj-e;
én túl magasra vettem magamat
s nehéz vagyok, azért süllyedtem mélyre.

Lásd, öt és fél kilósnak szült anyám,
de elviselte. Azért kell kivárnom,
ki innen vesz föl s elvisel magán,
hogym szabad lélek legyek a világon.

Szerencséd volna? Én azt nem hiszem.
Majd előtűnik mögüle az érdem,
vagy összetörsz s a tél vizeiben
kemény szavakért könyörögsz majd térden.

Nekem sikerült *(s ez is szégyenem,
hisz nem egyéb az ember-árulásnál)*
hogym csupán száraz kenyeret egyem
az isten testén való osztozásnál.

(1937)

Kései sirató

Harminchat fokos lázban égek mindig
s te nem ápsz, anyám.
Mint lenge, könnyü lány, ha odaintik,
kinyujtóztál a halál oldalán.
Lágy őszi tájból és sok kedves nőből
próbállak összeállítani téged;
de nem futja, már látom, az időből,
a tömény tűz eléget.

Utoljára Szabadszállásra mentem,
a hadak vége volt
s ez összekuszálódott Budapesten
kenyér nélkül, üresen állt a bolt.
A vonatetön hasaltam keresztben,
hoztam krumplit; a zsákban köles volt már;
neked, én konok, csirkét is szereztem
s te már sehölse voltál.

Tőlem elvetted, kukacoknak adtad
édes emlőd s magad.
Vigasztaltad fiad és piringattad
s lám, csalárd, hazug volt kedves szavad.
Levesem hűtötted, fujtad, kavartad,
mondtad: Egyél, nekem nőssz nagyra, szentem!
Most zsiros nyirkot kóstol üres ajkad –
félrevezettél engem.

Ettelek volna meg!... Te vacsorádat
hoztad el – kértem én?
Mért görbítetted mosásnak a hátad?
Hogy egyengesd egy láda fenekén?
Lásd, örülnék, ha megvernél még egyszer!
Boldoggá tenne most, mert visszavágnék:
haszontalan vagy! nem-lenni igyekszel
s mindent elrontsz, te árnyék!

Nagyobb szélhámos vagy, mint bármelyik nő,
ki csal és hiteget!
Suttyomban elhagytad szerelmeidből
jajongva szült, eleven hitedet.
Cigány vagy! Amit adtál hizelegve,
mind visszaloptad az utolsó órán!
A gyerekek kél káromkodni kedve –
nem hallod, mama? Szólj rám!

Világosodik lassacskán az elmém,
a legenda oda.
A gyermek, aki csügg anyja szerelmén,
észreveszi, hogy milyen ostoba.
Kit anya szült, az mind csalódik végül,
vagy így, vagy úgy, hogy maga próbál csálni.
Ha küzd, hát abba, ha pedig kibékül,
ebbe fog belehalni.

(1935)

Bevezető

Lidi nénémmek öccse itt,
Batu khán pesti rokona,
kenyéren élte éveit
s nem volt azúrkék paplana;
kinek verséért a halál
öles kondérban főz babot –
hejh burzsoá! hejh proletár! –
én, József Attila, itt vagyok!

(1927)

Ars poetica

Költő vagyok – mit érdekelne
engem a költészet maga?
Nem volna szép, ha égre kelne
az éji folyó csillaga.

Az idő lassan elszivárog,
nem lógok a mesék tején,
hörpintek valódi világot,
habzó éggel a tetején.

Szép a forrás – fürödni abban!
A nyugalom, a remegés
egymást öleli s kél a habban
kecsesen okos csevegés.

Más költők – mi gondom ezekkel?
Mocskolván magukat szegyig,
koholt képekkel és szeszekkel
mímeljén mámort mindegyik.

Én túllépek e mai kocsmán,
az értelemig és tovább!
Szabad ésszel nem adom ocsmány
módon a szolgálta ostobát.

Ehess, ihass, ölelhess, alhass!
A mindenséggel mérd magad!
Sziszegve se szolgállok aljas,
nyomorító hatalmakat.

Nincs alku – én hadd legyek boldog!
Másként akárki meggyaláz
s megjelölnek pirosló foltok,
elissza nedveim a láz.

Én nem fogom be pörös számat.
A tudásnak teszek panaszt.
Rám tekint, pártfogón, e század:
rám gondol, szántván, a paraszt;

engem sejdít a munkás teste
két merev mozdulat között;
rám vár a mozi előtt este
suhanc, a rosszul öltözött.

S hol táborokba gyűlt bitangok
verseim rendjét üldözik,
fölindulnak testvéri tankok
szertedübögni rímeit.

Én mondom: Még nem nagy az ember.
De képzeli, hát szertelen.
Kisérje két szülője szemmel:
a szellem és a szerelem!

(1937)

[Csak az olvassa...]

Csak az olvassa versemet,
ki ismer engem és szeret,
mivel a semmiben hajóz,
s hogy mi lesz, tudja, mint a jós,

mert álmaiban megjelent
emberi formában a csend
s szívében néha elidőz
a tigris meg a szelid őz.

(1937)

Nemzett József Áron

Nemzett József Áron,
szappanfőző, aki már
a Nagy Óceánon
szagos füveket kaszál.

Megszült Pócze Borcsa,
kit megettek a fenék,
gyomrát, hasát sorba,
százláb súroló kefék.

Szerettem Lucámat,
de Luca nem szeretett.
Bútoraim: árnyak.
Barátaim nincsenek.

Bajom se lesz többé,
lelkemmé lett mindahány, –
élek mindörökké
gazdátlan és ostobán.

(1928)

Levegőt!

Ki tiltja meg, hogy elmondjam, mi bántott
hazafelé menet?
A gyepe éppen langy sötétség szállott,
mint bársony-permeteg
és lábom alatt álmatlan forogtak,
ütött gyermekként csendesen morogtak
a sovány levelek.

Fürkészve, körben guggoltak a bokrok
a város peremén.
Az őszi szél köztük vigyázva botlott.
A hűvös televény
a lámpák felé lesett gyanakvóan;
vadvácsa riadt hápogva a tóban,
amerre mentem én.

Épp azt gondoltam, rám törhet, ki érti,
e táj oly elhagyott.
S ím váratlan előbukkant egy férfi,
de tovább baktatott.
Utána néztem. Kifoszthatna engem,
hisz védekezni nincsen semmi kedvem,
míg nyomorult vagyok.

Számon tarthatják, mit telefonoztam
s mikor, miért, kinek.
Aktákba írják, miről álmodoztam,
s azt is, ki érti meg.
És nem sejthetem, mikor lesz elég ok,
előkotorni azt a kartotékot,
mely jogom sérti meg.

És az országban a törékeny falvak
– anyám ott született –
az eleven jog fájáról lehulltak,
mint itt e levelek
s ha rájuk hág a felnőtt balszerencse,
mind megcsörren, hogy nyomorát jelentse
s elporlik, szétpereg.

Óh, én nem így képzeltem el a rendet.
Lelkem nem ily honos.
Nem hittem létet, hogy könnyebben tenghet,
aki alattomos.
Sem népet, amely retteg, hogyha választ,
szemét lesütve fontol sanda választ
és vídul, ha toroz.

Én nem ilyennek képzeltem a rendet.
Pedig hát engemet
sokszor nem is tudtam, hogy miért, vertek,
mint apró gyermeket,
ki ugrott volna egy jó szóra nyomban.
Én tudtam – messze anyám, rokonom van,
ezek idegenek.

Felnöttem már. Szaporodik fogamban
az idegen anyag,
mint szívemben a halál. De jogom van
és lélek vagy agyag
még nem vagyok s nem oly becses az irhám,
hogy érett fővel szótlanul kibírnám,
ha nem vagyok szabad!

Az én vezérem bensőmből vezérel!
Emberek, nem vadak –
elmék vagyunk! Szívünk, míg vágyat érlel,
nem kartoték-adat.
Jöjj el, szabadság! Te szülj nekem rendet,
jó szóval oktasd, játszani is engedd
szép, komoly fiadat!

(1935)

Kész a leltár

Magamban bíztam eleitől fogva –
ha semmije sincs, nem is kerül sokba
ez az embernek. Semmiképp se többbe,
mint az állatnak, mely elhull örökre.
Ha félttem is, a helyemet megálltam –
születtem, elvegyültem és kiváltam.
Meg is fizettem, kinek ahogy mérte,
ki ingyen adott, azt szerettem érte.
Asszony ha játszott velem hitegetve:
hittem igazán – hadd teljen a kedve!
Sikáltam hajót, rántottam az ampát.
Okos urak közt játszottam a bambát.
Árultam forgót, kenyeret és könyvet,
ujságot, verset – mikor mi volt könnyebb.
Nem dicső harcban, nem szelíd kötélén,
de ágyban végzem, néha ezt remélem.
Akárhogyan lesz, immár kész a leltár.
Éltem – és ebbe más is belehalt már.

(1936)

Iszonyat

A szobakonyhán félhomály van.
Az alkóv mögött szendereg
csücsörgő szájjal, rongy pólyában
s fölnyög néha egy kisgyerek.

Rezeg, rándul, mint őszi szélben
tócsa a rideg köveken.
Egy kislány, gondolkodva mélyen,
ül a sarokban félszegen.

Csak ketten élnek az alkóvban,
kiket vágy éltet s gyűlölet.
Bundás kutyával, megkopottan,
Rákóczi-árny az ágy felett.

A kislány hétéves. Kiszökne
s itt benn ugrálni sem lehet.
A mama lelkére kötötte
ezt a dögöt, a gyermeket.

Futna!... Ám oly nagyon tűnődik,
hogymajdnem elalszik bele.
Erőt is érez, hogy a földig
egy várost lerontson vele.

... Ám dagadt szemét nyitja s menten
fölsír a csöpp fiúgyerek.
A lányka végigméri; csendben
megmelegíti a tejet.

A kékülő arcú gyerekre
mereven néz és hallgatag.
Fakó haján, mint halott lepke,
lógatja szárnyát a szalag.

Majd az ordító szájba tolja
a tejes üveg cucliját.
A fiú köhög fuldokolva
s mint bot, ha törik, úgy kiált.

Mint tenger, ráng az apró termet;
a cucli csöpög, mint a csap;
a lány elveszi és a gyermek
nyel, vonít és utánakap.

Majd ismét a szájába nyomja,
mert már csak tátog és feszül
s mire az szopva megnyugodna,
kiveszi ajkai közül.

A gyermek nem tudja, örüljön,
vagy sírjon véghetetlenül;
haragja rázza. A tej följön
kis gyomrából s ajkára ül.

Akárha most született volna,
oly vörös; fején az erek,
mint pondrók, másznak vonagolva;
lába nagyujja megmered.

Üvölt és hápog; szopna s retteg.
Ínyével a homályba kap.
Csak mikor istenek születtek,
szülőkből kélt ily iszonyat.

A gyermek irtózáttól nyirkos, –
ha adja, miért veszi el?
A leány hideg, mint a gyilkos.
Az udvaron vak énekel.

Így játszik egy félóra hosszat,
némán és mosolytalanul.
Mikor egy szomszéd nő kopogtat,
megrebben, mégis válaszul

lágyan szól ki a hasadékon:
„Tán most kap szegényke fogat!”
Aztán az alkóvba ül s vékony
tíz kis ujjával játszogat.

Az anya este – hetek óta
így van ez – ölébe veszi
fiát, az őt marokra fogja
s az édes tejet nem eszi.

Az üveg láttán sírni kezd el;
csak az ől erős melegét
kéri s mint roskadt öregember,
reszketve húnyja le szemét.

Az anya nem tudja, mi lelte,
(kendőjét ekkor veti le).
A kisleánynak perg a nyelve:
„Időben adtam ennie.”

„Mama, engedjen főzni engem!”
Már frissen, vitoran nyafog.
A mama fáradtan, esetten
érzi, aludni volna jobb...

Éjjel a csillagok nem égnek,
évszakok sírnak és egek.
Álmában sír az anya s ébred,
azt hiszi, sír a kisgyerek.

Azon néma vinnyogás dermed.
Az anya ágyából kikel –
úgy látja, mosolyog a gyermek,
és megnyugodva alszik el...

Mikor munkába siet reggel,
készít egy kis tízórait
s indul. A kisleány is felkel
s míg ruhát ölt, fogadkozik.

De nyomja nagy magánya itt benn,
kín löki – játsszék odakint.
Ismét fölsír a gyermek s minden
előlről kezdődik megint.

(1934)

Mama

Már egy hete csak a mamára
gondolok mindig, meg-megállva.
Nyikorgó kosárral ölében,
ment a padlásra, ment serényen.

Én még őszinte ember voltam,
ordítottam, toporzékoltam.
Hagyja a dagadt ruhát másra.
Engem vigyen föl a padlásra.

Csak ment és teregetett némán,
nem szidott, nem is nézett énrám
s a ruhák fényesen, suhogva,
keringtek, szálltak a magosba.

Nem nyafognék, de most már késő,
most látom, milyen óriás ő –
szürke haja lebben az égen,
kékítőt old az ég vizében.

(1934)

Tiszta szívvel

Nincsen apám, se anyám,
se istenem, se hazám,
se bölcsőm, se szemfedőm,
se csókom, se szeretőm.

Harmadnapja nem eszek,
se sokat, se keveset.
Hús esztendőm hatalom,
hús esztendőm eladom.

Hogyha nem kell senkinek,
hát az ördög veszi meg.
Tiszta szívvel betörök,
ha kell, embert is ölök.

Elfognak és felkötnek,
áldott földdel elfödnek
s halált hozó fű terem
gyönyörűszép szívemen.

(1925)

A bűn

Zord bűnös vagyok, azt hiszem,
de jól érzem magam.
Csak az zavar e semmiben,
mért nincs bűnöm, ha van.

Hogy bűnös vagyok, nem vitás.
De bármit gondolok,
az én bűnöm valami más.
Tán együgyű dolog.

Mint fősvény eltűnt aranyát,
e bűnt keresem én;
elhagytam érte egy anyát,
bár szívem nem kemény.

És meg is lelem egy napon
az erény hősein;
s hogy gyónjak, kávézni hívom
meg ismerőseim.

Elmondom: Öltem. Nem tudom,
kit, talán az apám –
elnéztem, amint vére folyt
egy alvadt éjszakán.

Késsel szúrtam. Nem színezem,
hisz emberek vagyunk
s mint megdöfötték, hirtelen
majd mi is lerogyunk.

Elmondom. S várom (várni kell),
ki fut, hogy dolga van;
megnézem, ki tűnődik el;
ki retteg boldogan.

És észreveszek valakit,
ki szemmel, melegen
jelez, csak ennyit: Vannak itt
s te nem vagy idegen...

Ám lehet, bűnöm gyermekes
és együgyű nagyon.
Akkor a világ kicsi lesz
s én játszani hagyom.

Én istent nem hiszek s ha van,
ne fáradjon velem;
majd én föloldozom magam;
ki él, segít nekem.

(1935)

Születésnapomra

Harminckét éves lettem én –
meglepetés e költemény

csecse

becse:

ajándék, mellyel meglepem
e kávéházi szegleten

magam

magam.

Harminckét évem elszelelt
s még havi kétszáz sose telt.

Az ám,

Hazám!

Lehettem volna oktató,
nem ily töltőtoll koptató

szegény

legény.

De nem lettem, mert Szegeden
eltanácsolt az egyetem

fura

ura.

Intelme gyorsan, nyersen ért
a „Nincsen apám” versemért,

a hont

kivont

szablyával óvta ellenem.

Ide idézi szellemem

hevét

s nevét:

„Ön, amíg szóból értek én,
nem lesz tanár e féltekén”

gagyog

s ragyog.

Ha örül Horger Antal úr,
hogy költőnk nem nyelvtant tanul,

sekély

e kéj –

Én egész népemet fogom
nem középiskolás fokon

taní-

tani!

(1937)

Klárisok

Klárisok a nyakadon,
békafejek a tavon.
Báránygané,
bárányganéj a havon.

Rózsa a holdudvaron,
aranyöv derekadon.
Kenderkötél,
kenderkötél nyakamon.

Szoknyás lábad mozgása
harangnyelvek ingása,
folyóvízben
két jegenye hajlása.

Szoknyás lábad mozgása
harangnyelvek kongása,
folyóvízben
néma lombok hullása.

(1928)

Végül

Kazánt súroltam; vágtam sarjat;
elnyúltam rothadt szalmazsákon;
bíró elítélt; hülye csúfolt;
pincéből tódult ragyogásom.
Csókoltam lányt, aki dalolva
ropogós cipót sütött másnak.
Ruhát kaptam és könyvet adtam
a parasztnak és a munkásnak.
Egy jómódú leányt szerettem,
osztálya elragadta tőlem.
Két naponként csak egyszer ettem
és gyomorhajós lett belőlem.
Éreztem, forgó, gyulladákos
gyomor a világ is és nyálkás,
gyomorbeteg szerelmünk, elménk
s a háború csak véres hányás.
S mert savanykás csönd tölti szánkat,
szivembe rúgtam, ordítson már!

Hogyan is hagyna dolgos elmém
feledtető, de bérdaloknál.
Kínáltak pénzt nagy sok bosszúért,
pap mondta: Fiam, szállj az úrhoz!
S tudtam, ki üres kézzel tér meg,
baltát, kapát, meg köveket hoz.
Villogó szívű, győzni bíró
vagyok, kinek kell legyen kedve
igazat tenni, pártot állni,
ím, e szigorú emlékekre.
De emlékhöz mi közöm nékem?
Rongy ceruzámat inkább leteszem
s köszörülöm a kasza élit,
mert földünkön az idő érik,
zajtalanul és félelmesen.

(1926)

Útrakészség

Ha elmegyek, ha szólítanak,
utánam minden ittmarad.
Össze leszek már én törve,
csóktalanul meggyötörve.
s utánam minden ittmarad.

Mennyi lány és mennyi ajándék!
Mennyi bűn és mennyi szándék!
De a bűnös, én nem vagyok,
de a gyáva – én az vagyok.
Mennyi bűn és mennyi szándék!

Én soha, soha nem nyugodtam,
Mindig, mindig csak futottam.
De miért is? – nem is tudom;
szilaj Bánat az én hugom,
jaj, a hugommal futottam.

A szerelemmel leszámolok,
Az étellel elszámolok.
Nincsen semmim s kire hagyjam,
Nincs szeretőm, mit tagadjam.
Az étellel is számolok.

De csak az bánt most, ha szerettem,
Hogy balog volt minden tettem.
Néha bárgyú képpel álltam,
hogy szavakra nem találtam,
Hogy balog volt minden tettem.

Jaj, nem kísért az arany hangja,
se fényes cím nagy harangja.
S ez a sorsunk – kicsi ember
nagyot merni soha nem mer,
Csak törődik s nincs haragja.

Szerettem én is a rózsákat,
még jobban a parti fákat.
Lesz még virág, csókos rózsa,
Sóhajt fa is le a tóra
s nem szeretem már a fákat.

Az én részem, a száz aranyom
nem az enyém, mind itt hagyom.
Össze leszek már én törve,
csóktalanul meggyötörve.
– Élet, Élet, Terád hagyom!

(1922)

Nekem mindegy...

Nekem mindegy: van isten, vagy nincsen
s bizonyisten hinnék benne,
de még annyi szabadidőm sincsen.

Ha megsegít, csak neki jobb,
ha nem segít, rosszabb se lesz.
Ha van, hát a mostaninál
úgyse lehet rosszabb,
ha van: kutyába se vesznek,
ha nincs: kutyába se vesznek,
se nem jobb, se rosszabb.

Előbb-utóbb a szegénynek
úgyis meg kell bolondulni,
vagy fölakasztódni valamelyik ágra,
ha csak észre nem tér,
mert a szegény itt az isten,
világot-teremtő isten,
a gazdag csak angyal;
sóhajtásunk ad rá szárnyat
s a vonagló teremtésben
minek kell az angyal?

(1924)

Keserű nekifohászkodás

Gyere Úristen, nézd meg, itt vagyok –
tudom előtted el nem sáppadok.

Azt, amit adtál – megvan épen – vedd el!
'sz csak hitegettem magam a Neveddel.

Te oly erős vagy – gondolsz egyet s van,
de nékem kínos a bizonytalan.

Vagy nem is adtál – én véltem bolondul,
hogy számon élet-szöllő mustja csordul.

Ne haragudj hát, Isten, nem hiszek,
de nyakamban száz kétséget viszek.

Szeress nagyon, hogyan, tudod Te jól azt,
mint Nap havat, amit magába olvaszt.

Vagy üss agyon hát, csak törődj velem
s én nem kértem, hogy nincs-e kegyelem.

Odaadom a vérem is, ha kéred.
– mily furcsa az, hogy Néked nincs is véred!

Te jól tudsz engem, sorsom is tudod,
de vedd el tőlem a talentumod.

Vagy mért faragtál énbőlőlem Embert,
kit Bölcseséged gyávasággal megvert?!

Tudom, előtted el nem sáppadok,
gyere Úristen, nézz meg – itt vagyok.

(1922)

A kutya

Oly lompos volt és lucskos,
a szőre sárga láng,
éhségtől karcsú,
vágytól girhes
szomorú derekáról
messze lobogott
a hűvös éji szél.
Futott, könyörgött.
Tömött, sóhajtó templomok
laktak a szemében
S kenyérhéját, miegymást
keresgélt.

Úgy megsajnáltam, mintha
belőlem szaladt volna
elő szegény kutya.
S a világból nyüvötten
ekkor mindent láttam ott.

Lefekszünk, mert így kell,
mert lefektet az este
s elalszunk, mert elaltat
végül a nyomorúság.
De elalvás előtt még,
feküdvén, mint a város,
fáradtság, tisztaság
hús boltja alatt némán,
egyszer csak előbúvik

nappali rejtekéből,
belőlünk
az az oly-igen éhes,
lompos, lucskos kutya
és istenhulladékot,
istendarabkákat
keresgél.

(1924)

Keresek valakit

Tele vágyakkal zokog a lelkem,
szerető szívre sohase leltem,
zokog a lelkem.

Keresek Valakit s nem tudom, ki az?
A percek robognak, tűnik a Tavasz
s nem tudom, ki az.

Csüggedő szívvel loholok egyre,
keresek valakit a Végtelenbe,
loholok egyre.

Könnyim csorognak – majd kiapadnak:
vágyak magukkal messzebb ragadnak –
majd kiapadnak!

Búsan magamnak akkor megállok,
szemem csukódik, semmitse látok –
akkor megállok.

Lelkem elröppen a Végtelenbe,
tovább nem vágyom arra az egyre,
A Végtelenbe.

(1921)

Kiáltunk Istenhez

Isten!

Kiáltunk hozzád:

Légy a mi érző, meleg bőrünk,
mert megnyúztak bennünket,
a fájdalomtól már semmit se látunk
és hiába, hiába tapogatózunk,
nem érezzük meg a dolgokat,
csak azt, hogy irtózatosan fájnak.

Mi haszna, ha tudjuk, de nem látjuk,
hogyan belőlünk lobbannak ki tavasszal a rügyek,
hogyan fáradtságnál hősebb a karunk
s agyunk robbantóbb minden dinamitnál.
Szavunk gyapjúja megpörkölődik
és keserű füstként hordozza a szél,
mert nem takarózik senki sem bele.
Mindenkiből kicsurog a lelkünk,
mint rozsdalyukasztotta kannákból a tej.
Szeretetünkkel sajttá ojtjuk mégis,
hogyan legalább a fiaké legyen,
Mert most leaggathadd magadról a csillagokat,
itt a garasok fénye maradandóbb.
S nem fogad az asztalához senki,
hegyek barlangos gyökereit rágjuk,
az égen sem nap – aranytallér ragyog,
a mezőkön kutyatej sem érik.
Ó, légy a mi érző, meleg bőrünk,
hogyan a fájás leperregjen rólunk,
mint a ludak tolláról a víz,
hogyan végre egyszer megfaraghatunk már
a márványszobrot és a deszkalócát –
nem akarjuk, hogy holnapra maradjon
s a vizeken már delelnek a felhők,
eztán már az árnyak sokasodnak,
dologvégezetlen kell, hogy hazatérjünk,
meghálni lecsukódó szemeid alá.

(1923)

Lázadó Krisztus

„– Ó Uramisten, ne légy Te a Jóság,
ne légy más, mint az Igazságos Úr.
Több kalászt adj, de azért el ne vedd a
rózsát.

Vagy ne maradj vén Kozmosz-palotádba,
gyere ki, nézd meg, szolgál mit csinál –
ronggyá nem mosná élet-subád ember
Átka.

S Neked könnyű vón a tövist letörni,
tanulhatnál még tőlem is, Uram –
én töröm s nem lesz vacsorám, csak föld: egy
ölnyi.

A telked azért mégis tisztítom csak
és már egy nagy, sajtó gerinc vagyok –
sokat görnyedtem, ne kívánd, hogy eztán
rontsak.

Azért ameddig csak bírom, csinálom,
bár kezemen csalán-mart hólyag ül;
s ha vihar jönne, mint a korhadó fa,
állom.

De add kölcsönbe legalább subádat.
Téged nem ér el átok és eső:
Szép úr-kastélyod van és nagyon gyors a
Lábad.

Ugysem fizetsz meg munkámért eléggé,
testemnek ágyam is hideg, a Föld
s aranyszavad átváltozott rossz, kongó
ércé.

S munkámban, Uram, érek annyit, mint te
nagy passziódban és a lelkem is
részed lesz nemsokára s a legszebb fényt
hintve,

a szemed lesz, hogy mindent láss meg itten.
Bizony mondom, még nincsen is szemed,
most nem látsz. Lennél immár igazságos,
Isten!”

Fáradt baromként reszket lelke, teste,
fél-munkát végző társak röhögik
s feszül, mert tudja – reá korábban jön
este.

Nagy, roskadt lelke igéket emel még
s kilógatja fakult, sápadt szívét,
mint akasztott ember szederjes, szürke
nyelvét.

(1923)

Tovább én nem bírom

Istenem, adj két megvakult szemet,
imás ajkat, ki térden emleget,
lelket, ki tudja, tenni birsz csodát,
s agyat, ki nálam sokkal ostobább.

Ó, rettentő isten, nagy vagy, ha vagy,
gyötrött testemmel bár pokolnak adj,
de másikat küldj – méltó nagy kinom,
de, ó Uram, tovább én nem bírom.

Küldj másikat, kinek meleg szavát
bölcsön susogják boldog, szép anyák,
kiért a föld fáklyás öröme gyúl
s kinél hitványabb még a pénzes úr.

Ki nem gyűlölné pénzéhségüket,
ki nem bánna, hogy minden szív süket,
kit meg nem indít asszony és nyomor,
s mosolygó arca ne legyen komor.

Ó, válts föl, isten, végre engemet
S a pénz miatt ájult nagy lelkemet,
szédült időd forró lehelletét,
Hideg halálsóhajtás fújja szét!

(1923)

Bukj föl az árból

Ijessz meg engem, istenem,
szükségem van a haragodra.
Bukj föl az árból hirtelen,
ne rántson el a semmi sodra.

Én, akit föltaszít a ló,
s a porból éppen hogy kilátszom,
nem ember szívébe való
nagy kínok késeivel játszom.

Gyulékony vagyok, s mint a nap,
oly lángot lobbantottam – vedd el!
Ordíts reám, hogy nem szabad!
Csapj a kezemre menyköveddel.

És verje bosszúd, vagy kegyed
belém: a büntelenség vétek!
Hisz hogy ily ártatlan legyek,
az a pokolnál jobban éget.

Vad, habzó nyálú tengerek
falatjaként forgok, ha fekszem,
s egyedül. Már mindent merek,
de nincs értelme semminek sem.

Meghalni lélekzetemet
fojtom vissza, ha nem versz bottal,
és úgy nézek farkaszemet,
emberarcú, a hiányoddal!

(1937)

Kiáltozás

Jaj, szeressetek szilajon,
hessentsétek el nagy bajom!
Eszméim közt, mint a majom
a rácsok közt le és föl,
vicsorgok és ugrándozom,
mert semmit nem hiszek s nagyon
félek a büntetéstől.

Halandó, hallod-e dalom,
vagy zúgod csak, mint a vadon?
Ölelj meg, ne bámulj vakon
a kifent rohamkéstől –
nincs halhatatlan oltalom,
akinek panaszolhatom:
félek a büntetéstől.

Mint fatutaj a folyamon,
mint méla tót a tutajon,
száll alá emberi fajom
némán a szenvedéstől –
de én sirok, kiáltozom:
szeress: ne legyek rossz nagyon –
félek a büntetéstől.

(1936)

Lázadó szentek

Ülök én újfent dögvórást a porban.
De gonoszok csontjából örölt porban.

Uram, én is keresztelek újra.
De fejemet oda nem adom újra.

Én nem áldozom föl többé Izsákot.
Inkább magam, de soha Izsákot.

Szólok, hiába. Szodoma rám se hallgat.
Szólok, de annak, aki majd meghallgat.

Mennyország kulcsát én a földre ejtem:
Vén szívemet is a földre ejtem.

Csak bennem legyen gonoszság helyettük.
Engem büntess meg tűzön őhelyettük.

Csak a szegények jutnak a pokolra.
Én nem vigyázok többet a pokolra.

Gyógyíthatót én meggyógyítok most is.
De halottakat nem keltek föl most is.

(1924)

Betlehemi királyok

Adjonisten, Jézusunk, Jézusunk!
Három király mi vagyunk.
Lángos csillag állt felettünk,
gyalog jöttünk, mert siettünk,
kis juhocska mondta – biztos
itt lakik a Jézus Krisztus.
Menyhárt király a nevem.
Segíts, édes Istenem!

Istenfia, jónapot, jónapot!
Nem vagyunk mi vén papok.
Úgy hallottuk, megszületél,
szegények királya lettél.
Benéztünk hát kicsit hozzád,
Üdvösségünk, égi ország!
Gáspár volnék, afféle
földi király személye.

Adjonisten, Megváltó, Megváltó!
Jöttünk meleg országból.
Főtt kolbászunk mind elfogyott,
fényes csizmánk is megrogyott,
hoztunk aranyat hat marékkal,
tömjént egész vassfazékkal.
Én vagyok a Boldizsár,
aki szerecseny király.

Irul-pirul Mária, Mária,
boldogságos kis mama.
Hulló könnye záporán át
alig látja Jézuskáját.
A sok pásztor mind muzsikál.
Meg is kéne szoptatni már.
Kedves három királyok,
jóéjszakát kívánok!

(1929)

Isten (Hogyha golyóznak...)

Hogyha golyóznak a gyerekek,
az isten köztük ott téntereg.
S ha egy a szemét nagyra nyitja,
golyóját ő lyukba gurítja.

Ő sohase gondol magára,
de nagyon ügyel a világra.
A lányokat ő csinosítja,
friss széllel arcuk pirosítja.

Ő vigyáz a tiszta cipőre,
az utcán is kitér előre.
Nem tolakszik és nem verekszik,
ha alszunk, csöndesen lefekszik.

Gondolatban tán nem is hittem.
De mikor egy nagy zsákot vittem
s ledobván, ráültem a zsákra,
a testem akkor is őt látta.

Most már tudom őt mindenképpen,
minden dolgában tetten értem.
S tudom is, miért szeret engem –
tetten értem az én szívemben.

(1925)

Istenem

Dolgaim elől rejtegetlek,
Istenem, én nagyon szeretlek.
Ha rikkancs volna mesterséged,
segítnék kiabálni néked.

Hogyha meg szántóvető lennél,
segítnék akkor is mindennél.
A lovaiddat is szeretném
és szépen, okosan vezetném.

Vagy inkább ekeszarvat fogva
szántanék én is a nyomodba,
a szikre figyelnék, hogy ottan
a vasat még mélyebbre nyomjam.

Ha csósz volnál, hogy óvd a sarjat
én zavarnám a fele varjat.
S bármi efféle volna munkád,
velem azt soha meg nem unnád.

Ha nevetnél, én is örülnék,
vacsora után melléd ülnék,
pipámat egy kicsit elkérnéd
s én hosszan, mindent elbeszelnék.

(1925)

Isten (Én az istenem...)

Én az istenem úgy szeretem,
hogy a szívemet földbe vetem,
megérik, akkor learatom,
fölösét pedig másnak adom.

Meg is köszöni, akárki az,
akárha huncut, akár igaz,
ha mindörökre, ha csak percre,
de az isten fölébred benne.

Ha lány az, hozzákomolyodva
rongyos kabátom megfoltozza,
hogyha meg ember, csak megállít
ki is kísér az ajtajáig.

Ha éppen főzik az ebédet,
ottan marasztanak várt vendégnek
s ahol az asszony sose hamis,
meghíznak ott még máskorra is.

Aztán csak amikor dolgoznak,
rólam is el-eligondolkoznak.
S hogy munka közben megpihennek,
erejét érzik a szívemnek.

Nem csinálnak egymás közt mozit,
bennük már isten álmodozik,
álmodik tágas, erős égről,
kicsiny fiának nagy szivéről.

(1925)

Prédikáció

Nagy hitvallás a nem-akarás –
tán próféta vagyok én.
De jöhet azért akárki más.

Ha akarnánk, hát ne akarjunk
(tán próféta vagyok én)
minden gőgöt földbe takarjunk.

A férget el miért tapossam –
(tán próféta vagyok én)
ugyis elpusztul hamarossan.

Legyen már ez a hitvallásunk
(tán próféta vagyok én)
s a szeretet lesz áldomásunk.

Az isten szava most újra szól
(tán próféta vagyok én)
minket hí, emberek, valahol.

A szív jól van csinálva itt benn
(tán próféta vagyok én)
éljünk! éljünk ebben a hitben.

Góg, akarás sokakat vitt el
(tán próféta vagyok én)
s minnek a fegyver, küzdjünk hittel.

A hit a lélek áldomása
(tán próféta vagyok én)
s ez a szeretet hitvallása.

A háború s minden borzalom
(tán próféta vagyok én)
feküdjék végre ravatalon.

Majd így fogunk nagy nyugtot lelni
(tán próféta vagyok én)
s egymást boldogan megölelni.

Ápoljuk hát a szeretetet
(tán próféta vagyok én)
e dús növényt, mit isten vetett.

A szeretet az örök élet
(tán próféta vagyok én)
az akarás mar, kínoz, éget.

Sorsok voltak az akarások
(tán próféta vagyok én)
de elpusztultak, jöttek mások.

S károg fölöttünk Sorsunk, varjunk
(tán próféta vagyok én)
éljünk, csak éljünk. Ne akarjunk.

(1922)

Imádság megfáradtaknak

Alkotni vagyunk, nem dicsérni.
Gyerekeink sem azért vannak,
hogy tiszteljének bennünket
s mi, Atyánk, a te gyerekeid vagyunk.
Hiszünk az erő jó szándokában.
Tudjuk, hogy kedveltek vagyunk előtted,
akár az égben laksz, akár a tejben,
a nevetésben, sóban, vagy mibennünk.
Te is tudod, hogyha mi sírunk,
ha arcunk fényét pár könnycsepp kócolja,
akkor szívünkben zuhatagok vannak,
de erősebbek vagyunk gyöngé életünknel,
mert a fűszálak sose csorbulnak ki,
csak a kardok, tornyok és ölö igék.
Most mégis, megfáradván
dicsérettel keresünk új erőt
s enmagunk előtt is térdet hajtunk, mondván:
Szabadíts meg a gonosztól.

Akarom.

(1924)

Isten (Láttam, Uram...)

Láttam Uram, a hegyeidet
s olyan kicsike vagyok én.
Szeretnék nagy lenni, hozzád hasonló,
hogy küszöbödre ülhessek, Uram.
Odatenném a szívemet,
de apró szívem hogy tetszene néked?
Roppant hegyeid dobogásában
elvész ő gyöngé dadogása,
s ágyam alatt hál meg a bánat:
szívükben szép zöld tüzek égnek,
hogy az elfáradt bogarak mind hazatalálnak, ha esteledik
s te nyitott tenyérrel, térdig csobogó nyugalomban
ott állsz az útjuk végén –
meg nem zavarlak, én Uram,
elnézel kis virágaink fölött.

(1925)

Óda

1

Itt ülök csillámló sziklafalon.
Az ifju nyár
könnyű szellője, mint egy kedves
vacsora melege, száll.
Szoktatom szívemet a csendhez.
Nem oly nehéz –
idesereglik, ami tovatűnt,
a fej lehajlik és lecsüng
a kéz.

Nézem a hegyek sörényét –
homlokod fényét
villantja minden levél.
Az úton senki, senki,
látom, hogy meglebbenti
szoknyád a szél.
És a törékeny lombok alatt
látom előrebiccenteni hajad,
megrezzenni lágy emlőidet és
– amint elfut a Szinva-patak –
ím újra látom, hogy fakad
a kerek fehér köveken,
fogaidon a tündér nevetés.

2

Óh mennyire szeretlek téged,
ki szóra bírtad egyaránt
a szív legmélyebb üregeiben
cseleit szövő, fondor magányt
s a mindenséget.

Ki mint vízesés önnön robajától,
elválsz tőlem és halkán futsz tova,
míg én, éltem csúcsai közt, a távol
közelében, zengem, sikoltom,
verődve földön és égbolton,
hogy szeretlek, te édes mostoha!

3

Szeretlek, mint anyját a gyermek,
mint mélyüket a hallgatag vermek,
szeretlek, mint a fényt a termék,
mint lángot a lélek, test a nyugalmat!
Szeretlek, mint élni szeretnek
halandók, amíg meg nem halnak.

Minden mosolyod, mozdulatod, szavad,
örzöm, mint hulló tárgyakat a föld.
Elmémbe, mint a fémbe a savak,
öszöneimmel belemartalak,
te kedves, szép alak,
lényed ott minden lényezet kitölt.

A pillanatok zörögve elvonulnak,
de te némán ülsz fülemben.
Csillagok gyúlnak és lehullnak,
de te megálltál szememben.
Ízed, miként a barlangban a csend,
számban kihülve leng
s a vizes poháron kezéd,
rajta a finom erezet,
föls-földereng.

4

Óh, hát miféle anyag vagyok én,
hogy pillantásod metsz és alakít?
Miféle lélek és miféle fény
s ámulatra méltó tünemény,
hogy bejárhatom a semmiség kódén
termékeny tested lankás tájait?

S mint megnyílt értelembé az ige,
alászálhatok rejtelseibe!...

Vérköreid, miként a rózsabokrok,
reszketnek szüntelen.
Viszik az örök áramot, hogy
orcádon nyíljon ki a szerelem
s méhednek áldott gyümölcse legyen.
Gyomrod érzékeny talaját
a sok gyökerecske át meg át
hímezi, finom fonalát
csomóba szőve, bontva bogját –
hogy nedűid sejtje gyűjtse sok raját
s lombos tüdőd szép cserjéi saját
dicsőségüket susogják!

Az örök anyag boldogan halad
benned a belek alagútjain
és gazdag életet nyer a salak
a buzgó vesék forró kútjain!

Hullámzó dombok emelkednek,
csillagképek rezegnek benned,
tavak mozdulnak, munkálnak gyáarak,
sűrög millió élő állat,
bogár,
hinár,
a kegyetlenség és a jóság;
nap süt, homályló északi fény borong –
tartalmaidban ott bolyong
az öntudatlan örökkévalóság.

5

Mint alvadt vérdarabok,
úgy hullnak eléd
ezek a szavak.
A lét dadog,
csak a törvény a tiszta beszéd.
De szorgos szerveim, kik újjászülnék
napról napra, már fölkészülnek,
hogy elnémuljanak.

De addig mind kiált –
Kit kétezer millió embernek
sokaságából kiszemelnek,
te egyetlen, te lágy
bölcső, erős sír, eleven ágy,
fogadj magadba!...

(Milyen magas e hajnali ég!
Seregek csillognak érceiben.
Bántja szemem a nagy fényesség.
El vagyok veszve, azt hiszem.
Hallom, amint fölöttem csattog,
ver a szívem.)

6

(Mellékdal)

(Visz a vonat, megyek utánad,
talán ma még meg is talállak,
talán kihűl e lángoló arc,
talán csendesen meg is szólalsz:

Csobog a langyos víz, fürödj meg!
Ime a kendő, törülközz meg!
Sül a hús, enyhítse étvágyad!
Ahol én fekszem, az az ágyad.)

(1933)

Flóra (1–5)

1

Hexaméterek

Roskad a kásás hó, cseperészet a bádogeresz már,
elfeketült kupacokban a jég elalél, tovatűnik,
buggyan a lé, a csatorna felé fodorul, csereg, árad.
Illan a könnyü derű, belereszket az égi magasság
s boldog vágy veti ingét pírral a reggeli tájra.

Látod, mennyire, félve-ocsúdva szeretlek, Flóra!
E csevegő szép olvadozásban a gyászt a szívemről
mint sebről a kötést, te leoldtad – újra bizsergek.
Szól örökös neved árja, törékeny báju verőfény,
és beleborzongok, látván, hogy nélküled éltem.

2

Rejtelmek

Rejtelmek ha zengenek,
őrt állok, mint mesékbe'.
Bebujtattál engemet
talpig nehéz hűségbe.

Szól a szellő, szól a víz,
elpirulsz, ha megérted.
Szól a szem és szól a szív,
folyamodnak teérted.

Én is írom énekem:
ha már szeretlek téged,
tedd könnyüvé énekem
ezt a nehéz hűséget.

3

Már két milliárd

Már két milliárd ember kötöz itt,
hogyan belőlem hű állatuk legyen.
De világtól délre költözik
a szép jószág s a szelid érzelem.
Mindenségüket tartani a fénybe,
mint orvos, ha néz az üvegedénybe,
már nem tudom, megadom magam kényre
ha nem segítesz nekem, szerelem.

Úgy kellesz, mint a parasztnak a föld,
a csendes eső és a tiszta nap.
Úgy kellesz, mint a növénynek a zöld,
hogyan levelei kiviruljanak.
Úgy kellesz, mint a dolgos tömegeknek,
kik daccal s tehetetlenül remegnek,
mert kínjukból jövőnk nem született meg,
munka, szabadság, kenyér s jószavak.

Úgy kellesz nekem Flóra, mint falun
villanyfény, kórház, iskolák, kutak;
mint gyermekeknek játék, oltalom,
munkásoknak emberi öntudat.
Mint minta, mint az erény a szegénybe,
s ez össze-vissza kusza szövevénybe,
társadalmunkba, elme kell, nagy fénybe',
mely igazodni magára mutat.

4

Buzgóság

Ha oly buzgó volnék, mint szerelmes
s megbékülne e háborús család,
az emberek, keresném engedelmes
szívvel,
az örökös ifjúság italát.

Nehezülök már, lelkem akkor boldog,
ha pírban zöldel a fiatal ág –
bár búcsút int nekem... E fura dolgot
űzném,
az örökös ifjúság italát.

Fecseghetnének nyelves tudományok –
mind pártfogolna, ki szivébe lát:
legalább keressem, amire vágyok,
bár nincs,
az örökös ifjúság italát.

5

Mégméréssél!

Már nem képzelt ház üres telken,
csinosodik, épül a lelkem,
mivel az árnyakkal betelten
a nők között Flórára letem.

Ő a mezőn a harmatosság,
kétes létben a bizonyosság,
lábai kígyóim tapossák,
gondjaim mosolyai mossák.

Ízét adja a tiszta víznek,
száját adja a tiszta íznek,
hazaszólít, amikor űznek,
szemében csikó legelészget.

Ő az okmány, kivel a kellem
a porráomlás ellen, a szellem
az ólalkodó semmi ellen
szól, pöröl szorongó szerelmem.

Érdekeimből megértettél,
bátorra vakmerőből tettél,
kínlódtál, amíg nem szeretted,
egész világom ege lettél, –

hát dicsértessél s hirdettessél,
minden korokon át szeressél
s nehogy bárkiben alább essél,
mindig, mindenütt mégméréssél!

(1937)

Flóra (I–II)

I

Tudnál-e, Flóra, annyira szeretni,
erényeidből épül-e szerencse,
hogy mind a kint, mit nem lehet feledni,
hű szeretőd munkáján elfelejtse?

Tudnál-e engem új világra hozni,
iparkodván szerelmes türelemmel,
hogy legyen erőm ismét adakozni
s eltölteni a gonoszt félelemmel?

Lennél-e nyugtom mindenütt a rosszban?
Fontold meg jól, szived mily terhet vállal.
Én, aki vele mind csak hadakoztam,
kibékülnék a haragvó halállal.

II

Félek, nem tudod megbocsájtani
eltékozolt, ostoba, könnyű multam
és majd ezerszeresen fáj, ami
ezerszer fájt, míg szeretni tanultam.

Félek, nem ér majd annyit életem,
törekvésem és vágyam, testem, lelkem,
hogy megbecsülj, ha el nem érhetem
önnön jószágom útján győzedelmem.

Nehéz a szívem, hiszen bút fogan:
örömöm tán a büntetések hozzák,
hogy sírva nézem majd, ha boldogan
sétálsz azzal, ki méltóbb lesz tehozzád.

(1937)

Reggeli fény

Ha reggeli fényben elindul a táj
remegése, fuvalma: a kecs puha bolyha
s mert még teli szender, rajzik a báj
és mintha folyónknak a mélye se folyna,

úgy játszik a felszín – szedd össze magad,
botor emberkém, hiszen én se gyanítnám,
hogy épp nem a hajnali mennybe ragad
e jól sikerült angyal-hamisítvány!

Csupa csín, csupa pír, csupa kár,
csupa csel, csupa nyíl, csupa rontás.
Most érted: ha reggel a csürhe kijár,
mért káromkodik mindig a kondás.

Beh megölelnéd! Ámde ne vedd
kebledbe e tündét – mire maradsz, ha
ártatlanul fölfalja szived,
mint zsenge buzát a szöke malacka!

(1937)

[Én, ki emberként...]

Én, ki emberként vagyok, élve, boldog,
mint olyan dolgok, mik örökre szólnak,
hadd kiáltom szét az egeknek újból –
Flóra, szeretlek!

Ajkaidról lágy lehü, száz varázslat
bűvöl el, hogy hú kutyaként figyeljem
könnyű intését okos ujjaidnak,
mint leszek ember.

Flóra, karcsú, szép kehely, állsz előttem,
mint csokor van tűzve beléd a mennybolt,
s napvirág felhők, remegő levél közt
hajlik az estnek.

Lelkemen szöktet, paripán, a képed,
épp csak érintvén vizeket, mezőket.
Két szemedből füre, bogárra, tiszta
értelem árad.

Este van, mindent körüláll a csillag,
lásd, a mindenség aranyos kalitka,
benne itt vagy, én csevegőm, oh itt vagy,
rabmadaracsám!

(1937)

Tudod, hogy nincs bocsánat

Tudod, hogy nincs bocsánat,
hiába hát a bánat.
Légy, ami lennél: férfi.
A fű kinő utánad.

A bűn az nem lesz könnyebb,
hiába hull a könnyed.
Hogy bizonyosság vagy erre,
legalább azt köszönjed.

Ne vádolj, ne fogadkozz,
ne légy komisz magadhoz,
ne hódolj és ne hódíts,
ne csatlakozz a hadhoz.

Maradj fölöslegesnek,
a titkokat ne leسد meg.
S ezt az emberiséget,
hisz ember vagy, ne vesd meg.

Emlékezz, hogy hörögtél
s hiába könnyörögtél.
Hamis tanúvá lettél
saját igaz pörödnél.

Atyát hívtál elesten,
embert, ha nincsen isten.
S romlott kölkökre leltél
pszichoanalízisben.

Hittél a könnyü szóknak,
fizetett pártfogóknak
s lásd, soha, soha senki
nem mondta, hogy te jó vagy.

Megcsaltak, úgy szerettek,
csaltál s így nem szerethetsz.
Most hát a töltött fegyvert
szorítsd üres szivedhez,

vagy vess el minden elvet
s még remélj hű szerelmet,
hisz mint a kutya hinnél
abban, ki bízna benned.

(1937)

[Le vagyok győzve...]

Le vagyok győzve, (győzelem ha van),
de nincs, akinek megadjam magam.
Úgy leszakadtam minden más világról,
ahogyan lehull a gyümölcs az ágról.

Szurkálnak, óvna tudós orvosok,
írnak is nékem, én hát olvasok.
S „dolgozom”, imhol e papírhalom –
a működésben van a nyugalom.

Én állat volnék és szégyentelen,
nélkületek, kik játszottak velem –
Köztetek lettem bolond, én a véges.
Ember vagyok, így vagyok nevetséges.

(1937)

[Talán eltűnök hirtelen...]

Talán eltűnök hirtelen.
Akár az erdőben a vadnyom.
Elpazaroltam mindenem,
amiről számot kéne adnom.

Már bimbós gyermek-testemet
szem-maró füstön szárítottam.
Bánat szedi szét eszemet,
ha megtudom, mire jutottam.

Korán vájta belém fogát
a vágy, mely idegenbe tévedt.
Most rezge megbánás fog át:
várhattam volna még tíz évet.

Dacból se fogtam föl soha
értelmét az anyai szónak.
Majd árva lettem, mostoha
s kiröhögtem az oktatómat.

Ifjúságom, e zöld vadont
szabadnak hittem és öröknek
és most könnyezve hallgatom,
a száraz ágak hogy zörögnek.

(1937)

[Karóval jöttél...]

Karóval jöttél, nem virággal,
feleseltél a másvilággal,
aranyat ígértél nagy zsákkal
anyádnak és most itt csücsülsz,

mint fák tövén a bolondgomba
(igy van rád, akinek van, gondja),
be vagy zárva a Hét Toronyba
és már sohasem menekülsz.

Tejfoggal kőbe mért haraptál?
Mért siettél, ha elmaradtál?
Miért nem éjszaka álmodtál?
Végre mi kellett volna, mondd?

Magadat mindig kitakartad,
sebedet mindig elvakartad,
híres vagy, hogyha ezt akartad.
S hány hét a világ? Te bolond.

Szeretted? Magához ki fűzött?
Bujdokoltál? Vajjon ki üzött?
Győzd, ami volt, ha ugyan győződ,
se késed nincs, se kenyered.

Be vagy a Hét Toronyba zárva,
örülj, ha jut tüzelőfára,
örülj, itt van egy puha párna,
hajtsd le szépen a fejedet.

(1937)

[Drága barátaim...]

Drága barátim, kik gondoltok még a bolonddal,
nektek írok most, innen, a tűzhely oldala mellől,
ahova húzódtam melegedni s emlékezni reátok.
Mert hiszen összevegyült a novemberi est hidegével
bennem a lassúdan s alig oldódó szomorúság.
Emlékezzetek ott ti is, és ne csupán hahotázva
rám, aki köztetek éltem s akit ti szerettetek egykor.

(1937)

[Ime, hát megleltem hazámat...]

Ime, hát megleltem hazámat,
a földet, ahol nevemet
hibátlanul írják fölébem,
ha eltemet, ki eltemet.

E föld befogad, mint a persely,
Mert nem kell (mily sajnálatos!)
a háborúból visszamaradt
húszfilléres, a vashatos.

Sem a vasgyűrű, melybe vésve
a szép szó áll, hogy új világ,
jog, föld. – Törvényünk háborús még
s szebbek az arany karikák.

Egyedül voltam én sokáig.
Majd eljöttek hozzám sokan.
Magad vagy, mondták; bár velük
voltam volna én boldogan.

Így éltem s voltam én hiába,
megállapíthatom magam.
Bolondot játszottak velem
s már halálom is hasztalan.

Mióta éltem, forgószélben
próbáltam állni helyemen.
Nagy nevetség, hogy nem vétettem
többet, mint vétettek nekem.

Szép a tavasz és szép a nyár is,
de szebb az ősz s legszebb a tél,
annak, ki tűzhelyet, családot
már végképp másoknak remél.

(1937)

Az Isten itt állt a hátam mögött...

Az Isten itt állt a hátam mögött
s én megkerültem érte a világot

.....
.....

Négykézláb másztam. Álló Istenem
lenézett rám és nem emelt föl engem.
Ez a szabadság adta értenem,
hogy lesz még erő, lábraállni, bennem.

Ugy segített, hogy nem segíthetett.
Lehetett láng, de nem lehetett hamva.
Ahány igazság, annyi szeretet.
Ugy van velem, hogy itt hagyott magamra.

Gyöngye a testem: óvja félelem!
De én a párom mosolyogva várom,
mert énvelem a hűség van jelen
az üres úrben tántorgó világon.

(1937)